

Vysoká škola ekonomická v Praze

Národohospodářská fakulta

BANALITA ZLA A HOLOCAUST

bakalářská práce

Autor: Petra Prášilová

Vedoucí práce: PhDr. Radek Soběhart

Rok: 2009

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Banalita zla a holocaust“
vypracovala samostatně s použitím odborné literatury a pramenů, uvedených
na seznamu, který tvoří přílohu této práce.

V Praze, dne 15. ledna 2009

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce panu PhDr. Radku Soběhartovi za odborné vedení, cenné rady, ochotu a trpělivost při psaní této práce.

Abstrakt

Bakalářská práce „Banalita zla a holocaust“ se zabývá fenoménem banálního zla v souvislosti s nacistickým Holocaustem. První část práce je zaměřena teoreticky, druhá část využívá Holocaust k aplikaci dříve uvedené teorie a podání konkrétních příkladů. Práce odpovídá na následující otázky: „Existuje banální zlo i v dnešní době?“, „Byl holocaust jedinečnou událostí?“, „Kdo se může stát vrahem?“. Autorka došla k závěru, že banální zlo existuje i dnes a stanovila podmínky jeho existence, stejně jako podmínky prevence. Dále doložila opakovatelnost a tedy nejedinečnost holocaustu a analyzovala, že vrahem se může stát kdokoli a není třeba, aby se tento jedinec osobně podílel na zabití. Přínosem je ucelený pohled na teorii banálního zla doplněný o analýzu Holocaustu z hlediska této teorie a také nové pojetí Holocaustu a jeho pachatelů jakožto racionálně jednajících jedinců.

Abstract

The thesis „Banality of Evil and the Holocaust“ deals with the phenomenon of banal evil in the context of the Nazi Holocaust. The first part of the paper refers to the theoretical aspects of this phenomenon; the second part applies this theory to the occurrence of the Holocaust offers concrete examples. The paper aims to offer answers to the following questions: “Does banal evil exist in our world today?”, “Was the Holocaust a unique event?”, “Who might tend to become a murderer?”. The author concludes that banal evil exists at the present time and also states the conditions of its existence and prevention. Furthermore, the author substantiates the repeatability of holocaust and, as a consequence, its non-unique character. The author comes also to the conclusion, that anyone can become a murderer, even if he does not personally commit a killing. The contribution of the thesis is to set up an integral vision on the theory of banal evil, along with a supplementary analysis of the Holocaust from this theoretical perspective. The paper also intends to establish a new conception of the Holocaust, and its perpetrators as rationally acting individuals.

Klíčová slova: banalita zla, holocaust, byrokracie, Rudolf Höss

JEL klasifikace: N400, N440

Obsah

Úvod	1
1. (Ne)Jedinečnost holocaustu	5
2. Byrokracie v teorii banality zla	13
3. Experimenty Stanleyho Milgrama a Philipa Zimbarda jako důkaz banality zla.....	18
4. Rudolf Höss jako příklad nositele banálního zla.....	23
5. Fyzický způsob řešení konečné otázky	32
6. Kdo je vrah?	38
Závěr	49
Použitá literatura.....	54

Úvod

Pojem „banální zlo“ vzniklo v souvislosti s Holocaustem a poprvé jej použila Hannah Arendtová v knize „Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla“¹. Kniha je reakcí na soudní řízení s Adolfem Eichmannem, který spravoval nacistické transporty do koncentračních táborů. Arendtová využívá pojem „banální zlo“, aby popsala Eichmanna jako obyčejného muže, který si neuvědomuje své činy a odpoutala tak společnost od stereotypního pojetí vraha jako psychopatického maniaka. Tento pojem vyvolal očekávanou reakci, byl vysvětlován, obhajován i kritizován. Vždy však v souvislosti s Holocaustem. Nová vlna zájmu o fenomén banálního zla se spustila v souvislosti s masovým vražděním Rudých Khmerů v Kambodži² v letech 1975-1979, s genocidou ve Rwandě³ v roce 1994, či s etnickými čistkami na Balkáně, které vyvrcholily v roce 1995 masakrem ve Srebrenici. Tyto události vyvolaly nový diskurs nejen na téma banalita zla ve spojení s těmito genocidami, ale obnovila se i zdánlivě uzavřená diskuse o Holocaustu.

Výchozí otázka práce zní: „Existuje banální zlo i dnes, na počátku 21. století?“ Odpověď na tuto otázku je komplikovaná, a proto je nutné čerpat z několika oborů, například z historie, politologie, sociologie a psychologie. Metoda, kterou využívám, je tedy empiricko-historická, respektive empiricko-induktivní. Právě interdisciplinarita této práce umožnila provádět bádání v různých oblastech vědy, což poskytuje prostor pro kvalitnější, lépe ověřitelné závěry.

Práce je rozvržena do šesti kapitol, z nichž zejména počáteční kapitoly jsou zaměřeny teoreticky a druhá půlka práce pak využívá Holocaust k aplikaci dříve uvedené teorie a podání konkrétních příkladů. Závěr práce odpovídá nejen na hlavní otázku, ale také na další základní otázky, které vyvstaly v procesu psaní bakalářské práce, a jejichž odpovědi považuji za tolik důležité, abych je zahrнула mezi hlavní výstupy práce.

První kapitola s názvem (Ne)Jedinečnost holocaustu je úvodem do problematiky. V této kapitole jsem nastínila základní otázky a teze a vysvětlila hlavní pojmy, které provází tuto práci. Definuji především význam slov „banální zlo“. Jak vyplývá z názvu, tato kapitola je

¹ ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta.

² Rudí Khmerové se snažili rozbít a zcela zničit starou společnost, sociální struktury, kulturu, zvyky a tradice a nastolit zcela nový režim, kde kultura a tradice již neměly své místo. Vyhlazeni byli všichni lidé z měst, intelektuálové, bohatí a obyvatelé oblastí kontrolované vládou Lon Nola. Nový režim a jeho účastníci měli fungovat na principu stroje. TERNON, Y. (1997): Genocidy XX. století: Zločinný stát. Praha, Themis, str. 170-180.

³ Rwandská genocida vznikla na základě uměle vytvořené rasové diferenciaci vytvořené koloniální mocností, která takto chtěla zajistit svou moc, ve spojení s rwandskou katolickou církví. Tato diferenciaci proti sobě postavila dvě skupiny obyvatel Hutu a Tutsie, kteří do té doby žili harmonicky vedle sebe a mluvili stejným jazykem. TERNON, Y. (1997): Genocidy XX. století: Zločinný stát. Praha, Themis, str. 271-282.

zásadní pro doložení teze, že holocaust za Druhé světové války v nacistickém Německu nebyl jedinečnou událostí. V tomto oddílu používám nejrůznější zdroje, které se ve větší či menší míře promítají i v dalších kapitolách. Základem je však již zmíněná kniha Hannah Arendtové „Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla“, z níž pojem banální zlo vychází. Navázala jsem recenzemi k této publikaci a důležitým zdrojem se stala také kniha „Průmysl Holocaustu“⁴ od Normana G. Finkelsteina, která popisuje zneužívání Holocaustu jako jedinečné události. Pro vysvětlení pojmu genocida jsem využila nejen Rezoluci OSN z roku 1948, ale také knihu Yvese Thernona „Genocidy XX. století“.

Následuje kapitola „Byrokracie v teorii banality zla“, kterou jsem pojala ryze teoreticky. Byrokracie má velký význam v teorii banálního zla. Rozsáhlý byrokratický aparát považuji za jednu ze základních podmínek pro rozvoj genocidy, a proto jsem tomuto tématu věnovala samostatnou kapitolu. Čerpala jsem hlavně z díla Zygmunta Baumana „Modernita a holocaust“⁵, které mi zprostředkovalo zcela nový pohled na modernitu, moderní svět a také lidské myšlení z hlediska psychologie i společnosti, tedy sociologie. Častým pojmem v této kapitole je „racionalita“, která je přímo spojena s byrokracií a nastoluje překvapivý závěr o rozumu jako strůjci holocaustu.

Jako třetí v pořadí řadím kapitolu „Experimenty Stanleyho Milgrama a Philipa Zimbarda jako důkaz banality zla“, která popisuje známý Stanfordský vězeňský experiment psychologa Philipa Zimbarda a experimenty psychologa Stanleyho Milgrama testující poslušnost autoritě. Test Milgrama dokazuje racionalitu chování při páchání banálního zla, kterou jsem teoreticky popsala v předchozí kapitole. Stanfordský pokus Zimbarda pak dokazuje vliv sociálního prostředí a jednoduchou manipulovatelnost lidskou psychikou založenou na sociálním postavení. Milgramovými experimenty se zabýval již zmíněný Zygmunt Bauman, takže mi kniha „Modernita a holocaust“ pomohla i při psaní této kapitoly. Pro popis a analýzu Zimbardova pokusu mi sloužily hlavně webové stránky⁶ P. Zimbarda věnované přímo Stanfordskému experimentu, kniha The Lucifer Effect: How Good People Turn Evil⁷ a také

⁴ FINKELSTEIN, N. G. (2006): Průmysl Holocaustu, Úvahy o zneužívání židovského utrpení. Praha, Dokořán.

⁵ BAUMAN, Z. (2003): Modernita a holocaust. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON).

⁶ The Stanford Prison Experiment. Oficiální webová stránka, citace 4. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.prisonexp.org>

⁷ ZIMBARDO, P. (2007): The Lucifer Effect: Understanding How Good people Turn Evil. New York, Random House Trade Paperbacks.

rozhovor⁸ s tímto psychologem, který se týkal přímo fenoménu banálního zla v kontextu jeho experimentu.

V druhé polovině práce se již zabývám aplikací dříve popsanych teorií na konkrétní osoby figurující v Holocaustu a analýzu jejich chování ve vztahu k teorii banálního zla. Nejvíce se věnuji Rudolfovi Hössovi, veliteli koncentračního tábora v Osvětimi, který se jeví jako typický příklad nositele banálního zla. Kapitola nese všefákající název „Rudolf Höss jako příklad nositele banálního zla.“ Jako zásadní pramen při tvorbě této kapitoly mi posloužila osobní biografie Rudolfa Hösse, který je jejím autorem. Kniha nese název „Velitelem v Osvětimi. Autobiografické zápisky.“⁹

V následující kapitole se zaměřuji na technickou stránku masového zabíjení. V části nazvané „Fyzický způsob řešení konečné otázky“ popisují postupný vývoj vraždících metod od „primitivních“ až po moderní metody, které se vyznačují vysokou efektivitou a nízkými náklady. Kapitola má však i jiný podtext. Vyplývá z ní, jak se celá metoda zabíjení modernizovala, potvrzuje tedy hypotézu, že racionalita je nástrojem holocaustu a zřejmé je také odcizení, dehumanizace a byrokratizace celého procesu. Využívám opět biografii Rudolfa Hösse, dále také knihu Götze Alyho „Konečné řešení. Přesun národů a vyhlazení evropských Židů“¹⁰ a knihu Vlasty Kladivové „Konečná stanice: Auschwitz – Birkenau“¹¹. Zúročila jsem i poznatky z osobní návštěvy koncentračního tábora v Osvětimi.

Poslední kapitola odpovídá na otázku „Kdo je vrah?“, která se shoduje s názvem. Zde srovnávám čtyři aktivní osoby, respektive skupiny osob Holocaustu. Mezi nimi se nachází velitel SS Heinrich Himmler, Rudolf Höss, Adolf Eichmann a muži 101. záložního policejního praporu. Pro tuto analýzu volím několik kritérií, které analyzuji u každé zmíněné osoby či skupiny a porovnávám je, čímž dosáhnu odpovědi na úvodní otázku. K napsání této kapitoly čerpám z knihy Christophera Browninga „Obyčejní muži, 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“¹², která poskytuje materiál o hierarchicky nejnižší postavené skupině nacistů, dále knihy charakterizující postavení a osobu Heinricha Himmlera „Himmler: Reichsführer SS“¹³ Petera Padfielda a „Architekt „konečného řešení“, Himmler a

⁸ LYDON, Ch.: The Banality of Evil, part II. Rozhovor s Philipem Zimbardem, Open Source, 27. března 2007, citace 4. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.radioopensource.org/the-banality-of-evil-part-ii/>.

⁹ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia.

¹⁰ ALY, G. (2006): „Konečné řešení“, Přesun národů a vyhlazení evropských Židů. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo.

¹¹ KLADIVOVÁ, V. (1994): Konečná stanice Aschwitz-Birkenau. Olomouc, Univerzita Paleckého v Olomouci.

¹² BROWNING, Ch. (2002): Obyčejní muži, 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo.

¹³ PADFIELD, P. (1996): Himmler: Reichsführer SS. Olomouc, Votobia.

vyvraždění evropských Židů“¹⁴ Richarda Breitmanna. Kromě již zmíněné knihy Hannah Arendtové „Eichmann v Jeruzalémě“ využívám i publikace Davida Cesaraniho „Eichmann: jeho život a zločiny“¹⁵.

V závěru shrnu jak otázky, tak získané odpovědi a navrhu, jak předcházet dalším holocaustům a genocidám, jak se jim bránit a znemožnit existenci podmínek jejich vzniku.

¹⁴ BREITMAN, R. (2004): Architekt „konečného řešení“, Himmler a vyvraždění evropských Židů. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo.

¹⁵ CESARANI, D. (2008): Eichmann: Jeho život a zločiny. Praha, Argo.

1. (Ne)Jedinečnost holocaustu

O zkušenosti Holocaustu se mluví jako o jedinečné události, která nemá v dějinách obdoby. Téma Holocaust se vyučuje na univerzitách jako samostatný předmět, v hodinách dějepisu je mu věnován zvláštní prostor, po celém světě existují specializovaná muzea Holocaustu. Tyto iniciativy vychází z teze, že se podobná událost nemůže v budoucnosti opakovat, ani nenastala nikdy před tím. Výchozí teze mé práce je však opačná. V následujícím textu se pokusím dokázat, že holocaust rozhodně nebyl jedinečnou událostí takového rozsahu, a že se může kdykoliv opakovat, nastanou-li určité podmínky, které i v dnešním světě existují. Dále vysvětlím, proč je nám holocaust prezentován jako jedinečná historická událost a uvedu příklady genocid a masakrů podobného nebo i většího rozsahu, které však nemají fungující „marketingovou strategii“, která by je „propagovala“.

V první řadě je třeba definovat rozdíl mezi Holocaustem a holocaustem. Mezinárodně uznávaný komentátor izraelsko – palestinského konfliktu Norman G. Finkelstein odlišuje dva typy židovství. První z nich je etnocentrický, který pěstuje takzvaný komplex Amaleka.¹⁶ Koncentruje se na vymáhání odplaty a zdůrazňuje jedinečnost utrpení Židů. Druhý typ židovství, který Finkelstein nazval humanistický. Tento typ židovství říká, že to, co se stalo Židům, se může stát, nebo stává i komukoliv jinému, dokonce i židovským nepřátelům.¹⁷ „První typ židovství dělí svět na Židy jako oběti a Nežidy jako pachatele, druhý typ předpokládá, že i mezi Židy mohou být pachatelé, stejně jako mezi Nežidy mohou být oběti.“¹⁸

Pojmy „etnocentrický“ a „humanistický“ využiji i pro konkretizaci toho, jak jsou události Druhé světové války chápány dnes. V této práci budu vždy používat termín holocaust, tedy holocaust humanistický, protože podle mého názoru není holocaust jedinečný a může se kdykoliv opakovat, což je zároveň základní teze práce. To, co se stalo za Druhé světové války Židům, Romům, homosexuálům atd. byla jedna z mnoha genocid, které se stali a mohou kdykoliv stát znovu. Ovšem část společnosti mluví o Holocaustu, čímž se staví za etnocentrickou definici. Tvrdí, že masová likvidace nazývaná Holocaust se vztahuje pouze na židovstvo, spadá do Druhé světové války a je zcela jedinečná. Tuto tezi se pokusím v dalším textu popřít.

¹⁶Komplex Amaleka znamená, že si Židé neustále připomínají zlo, které na nich bylo kdy spácháno. FINKELSTEIN, N. G. (2006): *Průmysl Holocaustu, Úvahy o zneužívání židovského utrpení*. Praha, Dokořán, str. 108.

¹⁷ Tamtéž, str. 108.

¹⁸ Tamtéž, str. 108.

Co se vlastně může opakovat? Genocida? Masakr? Holocaust? A jaký je mezi nimi rozdíl? Oficiální definici genocidy stanovila Organizace spojených národů 9. prosince 1948 v článku II. „Úmluvy o zabránění a trestání zločinu genocidia“. „V této Úmluvě se genocidou rozumí kterýkoli z níže uvedených činů, spáchaných v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou:

- a) usmrcení příslušníků takové skupiny
- b) způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny
- c) úmyslné uvedení kterékoli skupiny do takových životních podmínek, které mají přivodit její úplné nebo částečné fyzické zničení
- d) opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí
- e) násilné převádění dětí z jedné skupiny do jiné.“¹⁹

Gregory Stanton, prezident organizace „Genocide Watch“, vytvořil koncept „8 stupňů genocidy“.²⁰ Pro vysvětlení pojmu genocida a jeho ztotožnění s pojmem holocaust je důležitý stupeň organizace, který udává, že „...genocida je vždy organizovaná a to obvykle státem za použití milicí, čímž dojde k popření státní zodpovědnosti. Někdy je organizace neformální nebo decentralizovaná (teroristické skupiny). Speciální armádní jednotky nebo milice jsou většinou trénované a ozbrojené. Genocidní zabíjení je plánované...“²¹ S odvoláním na 8 stupňů, které Stanton určil, i na úmluvu OSN můžeme pojmy genocida a holocaust považovat za synonyma.

Yves Thernon definuje v knize „Genocidy XX. století“ pojem genocida takto: „...genocida je zločin státu, vykonání vůle svrchovaného státu, což ji odlišuje od masakru, který mohou způsobit bandy či vojska, která tím jejich vláda nepověřila... Hrozba genocidy se objevuje spolu se státem. Eliminace některé skupiny vyžaduje v každém stadiu své realizace podporu vládnoucí politické třídy a účast státních orgánů, jejich komplicitu, oddanost a

¹⁹ Je nutné zdůraznit, že všech pět bodů plně koresponduje s holocaustem za Druhé světové války.

Rezoluce OSN: Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. 9. prosince 1948, citace 30. září 2008, přístup z internetu: <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/044/31/IMG/NR004431.pdf?OpenElement>, česky: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-genocida.pdf>.

²⁰ Jednalo se o klasifikaci, symbolizaci, dehumanizaci, organizaci, polarizaci, přípravu, vyhlazení a popření. STANTON, G. H. (1998): 8 Stages of Genocide, prezentováno na Ministerstvu zahraničí USA v roce 1996, citace 30. 9. 2008, přístup z internetu: <http://www.genocidewatch.org/8stages.htm>.

²¹ „Genocide is always organized, usually by the state, often using militias to provide deniability of state responsibility (the Janjaweed in Darfur.) Sometimes organization is informal (Hindu mobs led by local RSS militants) or decentralized (terrorist groups.) Special army units or militias are often trained and armed. Plans are made for genocidal killings.“

STANTON, G. H. (1998): 8 Stages of Genocide. prezentováno na Ministerstvu zahraničí USA v roce 1996, citace 30. 9. 2008, přístup z internetu: <http://www.genocidewatch.org/8stages.htm>.

mlčení. Stát coby suverén se povyšuje na pramen práva...Genocidní praxe a státní moc jsou propojeny pupeční šňůrou.“²²

Oproti organizované racionální genocidě popisujeme masakr jako neorganizovanou velmi násilnou popravu mnoha lidí spojenou většinou s nenávistí, odplatou. Jde o masakry na středních a vysokých školách v USA, vraždy civilistů vojáky nebo například masakr v polském Jedwabne za Druhé světové války. 10. července 1941 skupina nežidovských obyvatel města Jedwabne a okolí shromáždila své židovské sousedy a brutálně je zavraždila. Vzhledem k nedostatku střelných zbraní²³ používali vrahové dřevěné palice, kameny a různé domácí a hospodářské nářadí k ubití mužů, žen i dětí. Z odhadovaného počtu 1600 obětí zemřela velká část upálením zaživa v uzavřených stodolách. Brutalitu potvrdili například hlavy oddělené od těl, které byly nalezeny v později odkrytém masovém hrobě. Pachatelé aktivně prohledávali okolí a nemilosrdně mučili a vraždili kohokoliv, kdo se pokusil uprchnout. ²⁴ Z tohoto vyplývá, že exterminace některých ras za Druhé světové války probíhala nejen formou genocidy, respektive holocaustu, tedy jako řízené, plně organizované vyhlazování, ale také jako nahodilý počet masakrů na různých místech, které nebyly plněním rozkazu, ale pouze dobrovolným, násilným jednáním prostředím ovlivněných občanů či vojáků.

Kdo byli doopravdy ti, kteří se dopouštěli vražd tisíců lidí jen proto, že patřili do rasové skupiny, která byla označena jako „škůdce“? Tyto vrahy nazvu „nositeli banálního zla“²⁵. V knize „Eichmann v Jeruzalémě“ popisuje Hannah Arendtová Eichmanna právě jako nositele banálního zla, což znamená, že ačkoliv Eichmann řídil transporty smrti a poslal do plynových komor statisíce obětí holocaustu, sám se necítil jako vrah, necítil morální odpovědnost za své činy. Eichmann nebyl sadistou se zvrácenými sklony, který si libuje v smrti. Tvrdí, že nikdy nikoho nezabil, pouze odváděl svou práci a odváděl ji dobře. Jeho pracovní nasazení a horlivost není spojeno s touhou vyhladit národy, ale s touhou plnit svědomitě rozkazy nadřízených a tím prospívat svému státu.²⁶ Jak konstatuje Stephen J.

²² TERNON, Y. (1997): Genocidy XX. století: Zločinný stát. Praha, Themis, str. 50.

²³ Původně se předpokládalo, že rozkaz k tomuto masakru vydali Němci. Jan T. Gross však dokázal, že takový rozkaz neexistoval, žádní Němci nebyli přítomni a nešlo tedy o organizovaný pogrom, ale o brutální masakr vyprovokovaný pouze nežidovskými obyvateli města Jedwabne. Toto dokazuje právě malá přítomnost střelných zbraní. Jak známo, Němci odmítali divoké masakry tohoto typu, protože přitahovaly příliš mnoho pozornosti a měly nízkou efektivitu. Šlo jim o rychlé „průmyslové“ usmrcování, které nezanechávalo velké stopy a dokázalo zlikvidovat mnohonásobně vyšší počty lidí.

²⁴ GROSS, J. T. (2001). Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland. Princeton, Princeton University Press.

²⁵ ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta.

²⁶ Tamtéž.

Whitfield z Brandeis University: „... Eichmann byl typem masového vraha, pro kterého nebylo vyhlazování ďábelské ani monštrózní. Byl to neosobní abstraktní pojem – věc sledování pravidel, poslušání rozkazů a organizování jízdních řádů s krajní úzkostlivostí a odevzdáním se.“²⁷ Barry Clarke z University of Essex zdůrazňuje²⁸, že Arendtová chtěla banální zlo postavit do kontrastu ke Kantovu „radikálnímu zlu“²⁹.

Pojem banální zlo je stěžejní pro tuto práci, jelikož chci dokázat, že každý z nás je skrytým nositelem takového zla. Podle mého názoru se má každý z nás, ať pochází z jakékoliv sociální vrstvy, v sobě ukrytého latentního Eichmanna či Hösse.

John M. Darley z Princeton University popisuje každodenní běžné vnímání zla. Tvrdí, že „zlé činy“³⁰ jsou podřazeny „špatným činům“³¹, čili že všechny zlé činy jsou špatné, ale ne všechny špatné činy jsou zlé. Například zabít člověka v sebeobraně je špatné, ale nejedná se o zlý čin, protože oběť neměla zájem svého pronásledovatele zabít, pouze chránila svůj život. Kdežto zlý skutek je podle Darleyho spáchán s určitým záměrem, vědomě a bezohledně. Darley popisuje toho, kdo páchá zlo jako člověka, který způsobuje bolest nevinné osobě, aby uspokojil své perverzní touhy. Od zlého člověka očekáváme, že je na něm něco démonického, že má zlo v sobě. Také věříme, že za každým zlým skutkem stojí zlá osoba.³²

V teorii banálního zla tomu tak ale není. Banální zlo není dílem jednoho individua, který své psychické problémy nebo perverzní potřeby uspokojuje náhodným zavražděním několika obětí. Banální zlo je podle Darleyho výsledkem působení společenských sil, které ovlivní množství individuí, aby spáchala zlo, aniž by si uvědomila jejich nesprávnost. Teorie banality zla nespočívá v náhodnosti a krutosti činů, ale naopak v masovosti, byrokratizaci, rutinní práci, legalizaci, rychlém a efektivním plnění úkolů. Zjednodušeně řečeno jde o továrnu, kde zaměstnanci plní své dílčí úkoly a výsledný celek si často ani neumí představit. Účel této

²⁷ WHITFIELD, S. J. (1981): Hannah Arendt and the Banality of Evil. *The History Teacher*, Svazek 14, Číslo 4 (Srpen 1981), pp. 469-477, citace 2. 10. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/493684>.

²⁸ CLARKE, B. (1980): Beyond the 'Banality of Evil'. *British Journal of Political Science*, Svazek 10, Číslo 4 (Říjen 1980), str. 417-439, citace 2. 10. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/193569>.

²⁹ ARENDT, H. (1996): *Původ totalitarismu I-III*. Praha, Oikoymenth, str. 620.

„V celé naší filosofické tradici je inherentně obsaženo, že si nedovedeme udělat představu o nějakém „radikálním zlu“, a platí to jak pro křesťanskou teologii, která dokonce samotnému ďáblu přiznala nebeský původ, tak pro Kanta, který jako jediný filosof jistě sice alespoň zapochyboval, zda takové zlo přece jenom neexistuje – jak dokládá to, že pro ně razil slovo -, nicméně okamžitě mu přisoudil racionální objasnitelnou pojmem „zvrácené zlé vůle“, vysvětlitelné pochopitelnými motivy.“

„... lze říci, že radikální zlo se vynořilo v souvislosti se systémem, v němž se všichni lidé stali stejně nadbytečnými.“

³⁰ evil actions.

³¹ bad actions.

³² DARLEY, J. M. (1992): Social Organization for the Production of Evil. *Psychological Inquiry*, Svazek 3, Číslo 2, str. 199-218, citace 21. 10. 2008, přístup z internetu: www.jstor.org/stable/1449220.

továrny není tvořit, ale likvidovat. Důležitým prvkem teorie banálního zla, který nesmím opomenout, je fakt, že toto zlo se často děje za účelem lepší společnosti, lepšího státu, budoucnosti, dokonalé rasy, čistého světa atd.

Nositelé banálního zla nejsou krvežízniví devianti. Jak se dozvíme později, takové osoby, které měly zálibu v násilí, odmítal Rudolf Höss, velitel koncentračního tábora Osvětim, přijmout do svých řad. Tito lidé jsou většinou indiferentní k tomu, co dělají a neuvažují konečný výsledek své práce a nepřebírají za něj morální zodpovědnost, kterou ponechávají autoritám. Konečnou, plně odpovědnou osobu však nenalezneme. Morální odpovědnost nahrazují zodpovědností technickou, tedy zodpovědností za dobře vykonanou práci.

Nositelé banálního zla jsou normální lidé, kteří jdou ráno do práce, splní zadané úkoly, večer přijdou domů, aby strávili příjemné chvíle se svou rodinou. Nad tím, že naplní jejich práce je průmyslové zabíjení nevinných, se nepozastavují.

„Eichman představoval něco zcela nového, něco zvláště nebezpečného. Jeho absence myšlení a vzdálenost od reality způsobila více škody, než byla jeho motivy zlé, protože sloužil oddaně jako byrokrat v moderním státě.“³³

Co je vlastně „živnou půdou“ pro to, aby se banálního zlo rozvinulo do podoby, jakou měl nacistický holocaust? Jedna z často citovaných myšlenek amerického psychologa Philipa Zimbarda zní: „... není to pár zkažených jablek, které způsobí zlo, ale špatný sud.“³⁴ Co se tímto snaží Zimbardo sdělit? Tvůrcem banálního zla podle něho není Eichmann, Höss, dozorcí z koncentračních táborů, vojáci, kteří se podíleli na masakru v My Lai³⁵ v roce 1968, ani seržant Chic, který figuroval v aféře z Abu Ghraib³⁶ v roce 2003. Stavebním kamenem banálního zla je systém, Zimbardův sud. Banální zlo není vázáno na konkrétní uspořádání, i

³³ WHITFIELD, S. J. (1981): Hannah Arendt and the Banality of Evil. *The History Teacher*, Svazek 14, Číslo 4 (Srpen 1981), str. 469-477, citace 2. 10. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/493684>.

„Eichmann therefore represented something unprecedented, something peculiarly dangerous. his thoughtlessness and distance from reality helped make more devastation than had his motives been malign, because he served dutifully as a bureaucrat in a modern state.“

³⁴ LYDON, Ch.: The Banality of Evil, part II. rozhovor s Philipem Zimbardem, Open Source, 27. března 2007, citace 4. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.radioopensource.org/the-banality-of-evil-part-ii/>.

³⁵ Masakr v My Lai ve Vietnamu byl činem vojáků Armády USA v březnu 1968. Došlo k zavraždění až 500 neozbrojených civilistů. Někteří byli před smrtí znásilněni, mučeni či zohaveni. Jednalo se především o ženy a děti.

Masakr v My Lai. Wikipedia, citace 30. září 2008, přístup z internetu: http://cs.wikipedia.org/wiki/Masakr_v_My_Lai.

³⁶ V roce 2004 se na veřejnost dostaly fotografie a videozáznamy z věznice Abu Ghraib v Iráku, kde Americké vojenské jednotky držely irácké válečné zajatce. Na těchto záznamech byli vyobrazeni zatčení Iráčané jako oběti psychického i fyzického mučení a sexuálního zneužívání a znásilňování. Jedná se o největší aféru mučení válečných zajatců ve vojenských dějinách USA.

Abu Ghraib Torture and Prisoner Abuse. Wikipedia, citace 30. září 2008, přístup z internetu: http://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Ghraib_torture_and_prisoner_abuse.

když ideálním systémem pro jeho bujení je systém autoritativní. Jak uvedu v samostatné kapitole, americký sociální psycholog Stanley Milgram provedl experiment, ve kterém dokazuje, do jaké míry jsou lidé ochotni poslouchat autoritu, pokud má monopol na moc. V čistě autoritativním prostředí je míra poslušnosti až zarážející. Ochota poslouchat se projevuje v organizacích, které nepřipouští žádný odpor ani samostatnost a v níž si žádní dva členové nejsou mocensky rovni. Takové charakteristice se přibližují armády, totalitní strany a hnutí, některé sekty, internátní školy, trestní instituce atd. Příslušníci takové organizace jsou izolováni od zbytku společnosti, aby nedošlo k vlivu jiné autority.³⁷ Vliv více autorit na člověka, jak dokazuje Milgram, má za následek nerozhodnost, zmatenost či nedůvěřivost osoby, na níž je působeno a ta pak odmítá poslušnost. Bauman uzavírá výsledek Milgramova experimentu slovy: „... pluralita je nejlepším preventivním lékem proti tomu, aby se morálně normální lidé dopouštěli morálně nenormálního jednání.“³⁸ Pluralitní systém jako forma státu nezaručuje neexistenci banálního zla, neboť nejde o formu ale o kvalitu. Zdá se, že totalitní organizace mohou existovat i uvnitř politické plurality. Právě tyto organizace představují největší hrozbu a je třeba začít právě u nich. Mohou se rozvinout natolik, že pohltí pluralitní „nadsystém“ a zastoupí ho. Tím vznikne prostor pro další rozvoj banálního zla.

V článku pro Fox News stejně jako v rozhovoru pro Open Source cituje Zimbardo Solžnicyna: „Pokud by někde existovali zlí lidé záludně páchající zlé skutky, bylo by nutné je pouze oddělit od ostatních a zlikvidovat. Ale hranice oddělující dobré od špatného protíná srdce každé lidské bytosti. A kdo chce zničit kousek vlastního srdce?“³⁹ Ztotožněním se s tímto citátem dává Zimbardo najevo, že v každém z nás se nachází latentní seržant Chic, Eichmann nebo Höss. K této teorii přispívá John Steiner, který je citován v Baumanově Modernitě a holocaustu. Pojmem spáč označuje jakési vnitřní zlé „já“, které dává člověku schopnost brutálního jednání. „...Spáč se probouzí z normativního stadia, jeho vzorec chování se mění a aktivizují se dřímající násilnické osobnostní charakteristiky. Jistým způsobem jsou spáči všichni lidé, protože mají násilnický potenciál, který lze za určitých podmínek spustit.“⁴⁰

³⁷ BAUMAN, Z. (1989): Modernita a holocaust. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, str. 229.

³⁸ Tamtéž, str. 230.

³⁹ GREEN, L.: The Problem Of Evil: Why Do „Good“ People Do Bad Things. Fox News, 11. dubna 2007, citace 3. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.foxnews.com/story/0,2933,265314,00.html>.

„If only there were evil people somewhere insidiously committing evil deeds and it were necessary only to separate them from the rest of us and destroy them. But the line dividing good and evil cuts through the heart of every human being. And who wants to destroy a piece of his own heart?“

⁴⁰ BAUMAN, Z. (1989): Modernita a holocaust. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, str. 232.

Příkladem, který ukazuje probuzení „spáče“ v totalitním prostředí věznice, v zemi, kde zuří válka, je proměna seržanta Ivana „Chip“ Frederica, velitele ve věznici v Abu Ghraib, kterou popisuje Philip Zimbardo. Ivan „Chip“ Frederic byl původně příkladným americkým občanem, typickým úkazem střední americké třídy. Mohl sloužit jako model amerického vojáka oddaného vlasti. Až vyhrocené prostředí věznice změnilo seržanta Chipa v monstrum. Lidé jako on pracovali ve dvanáctihodinových směnách s možností jednoho volného dne za dva týdny v prostředí plném psychicky zlomených osob, prostředí znečištěném výkaly, kde jako místo odpočinku byla k dispozici prázdná cela. Z tohoto prostředí nebylo možno uniknout.⁴¹ Tento mikrosvět vězení můžeme srovnat s mikrosvětlem koncentračních a vyhlazovacích táborů, kde existovali identické podmínky.

Proč je nám tedy Holocaust často prezentován jako jedinečná událost, když je zcela zřejmé, že se může kdykoliv opakovat, a že se tak již stalo? O tom, kdo těží z údajné jedinečnosti Holocaustu a kdo ji propaguje, mluví v knize *Průmysl Holocaustu, Úvahy o zneužívání židovského utrpení* Norman G. Finkelstein. „... Holocaust je ideologickým zobrazením nacistického holocaustu. Jako většina ideologií je, i když nepatrně, spojena se skutečností. Holocaust není libovolným výtvozem, nýbrž spíše vnitřně promyšleným konstruktem. Jeho hlavní dogmata podporují politické a třídní zájmy. A Holocaust skutečně potvrdil, že je nepostradatelnou ideologickou zbraní. Jeho prostřednictvím se jedna z vojensky nejsilnějších zemí světa s otřesnou bilancí v oblasti lidských práv sama obsadila do role státu „oběti“, a stejně tak si status oběti přivlastnila nejúspěšnější etnická skupina ve Spojených státech. Tento zdánlivý status oběti s sebou nese značné dividendy – především imunitu proti kritice, byť i oprávněné. Mohu dodat, že ti, kteří tuto imunitu využívají, se neubránili morální zkaženosti, jež je s ní obvykle spojena.“⁴²

Jak popisuje Finkelstein, Holocaust jako jedinečná událost spjatá výhradně s Židy začala být zneužívána k získávání peněz. Vznikly nové židovské organizace pro vymáhání peněz pro odškodnění přeživších Holocaustu, nová muzea Holocaustu a židovství, instituce pro výuku Holocaustu. Nejvíce vydělávaly Spojené státy a tamější židovské instituce, které vyžadovaly a stále ještě žádají odškodnění nejen od Německa, ale také od ostatních kolaborujících států. Největší kauzou se stalo vymáhání peněz ze „spících“ kont ze Švýcarska.⁴³

⁴¹ LYDON, Ch.: *The Banality of Evil*, part II. rozhovor s Philipem Zimbardem, Open Source, 27. března 2007, citace 4. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.radioopensource.org/the-banality-of-evil-part-ii/>.

⁴² FINKELSTEIN, N. G. (2006): *Průmysl Holocaustu, Úvahy o zneužívání židovského utrpení*. Praha, Dokořán, str. 13.

⁴³ Americké židovské organizace nařkly švýcarské banky z toho, že zadržují účty Židů, kteří byli Holocaustem postiženi. I přes špatnou průkaznost tohoto tvrzení se Švýcarsko vzdalo a požadovanou částku vyplatilo.

Finkelstein mluví o několika událostech, které svým rozsahem přirovnává k nacistickému holocaustu. Ať už se jedná o genocidu Arménů, čtyři až pět milionů obětí války USA v Indočíně, honbu vyspělých států za kaučukem v Kongu s deseti miliony mrtvých Afričanů nebo masakry ve Východním Timoru, o žádné z těchto krvavých pohrom se nedozvíme tolik, co o Holocaustu a už vůbec se na těchto událostech neprávem neobohatilo tolik lidí. Výjimkou je možná masové vraždění v sovětském Rusku, které se ovšem taktéž netěší takové popularitě a propagaci, jako židovský Holocaust.

Nacistický holocaust byl jedinečný ve svých detailech⁴⁴, jakožto masové vraždění se však může kdykoliv opakovat, protože stačí drobná změna systému, „správný“ člověk na „správném“ místě, nejistota ve společnosti nebo hrozba další války a vražedná mašinerie se spustí znovu, tak jako se už mnohokrát spustila. V první řadě je třeba udržet pluralitní systém, protože jak již víme „... není to pár zkažených jablek...“.

Nicméně po bližším zkoumání bylo zjištěno, že ve stejné situaci se nachází další státy včetně USA. Od nich ale peníze nikdo nepožadoval a ani nikdy nezískal.

Paradoxně právě tyto instituce, které se tolik odvolávají na zkázu, kterou holocaust napáchal, jej tímto popírají. Vyžadují stále další a další sumy pro přeživší holocaustu, které se k těm opravdu potřebným nikdy nedostanou. Nicméně dochází k tomu, že svým jednáním dávají tyto organizace najevo, že přežilo mnohem více lidí, než se uvádí.

FINKELSTEIN, N. G. (2006): Průmysl Holocaustu, Úvahy o zneužívání židovského utrpení. Praha, Dokořán.

⁴⁴ Detaily míním například umístění v čase, rozsah, výběr ras určených k vyhlazení a jejich „pořadí“, způsob vraždění, využitá technika.

2. Byrokracie v teorii banality zla

Tato kapitola má za úkol vystihnout a popsat úkol byrokracie v rámci banality zla. V první řadě je třeba definovat, co vlastně pojem byrokracie znamená. Max Weber definuje byrokracii jako „typ pracovních aktivit vykonávaných v hierarchické organizaci ustáleným způsobem, v duchu formální neosobnosti podle abstraktních pravidel aplikovaných na jednotlivé případy. Úřední svět a soukromý svět byrokrata jsou přitom striktně odděleny.“⁴⁵ Podle encyklopedie Universum je byrokracie „... systém správy, postavený na neosobním rozhodování podle stanovených pravidel, předpisů školenými zaměstnanci.“⁴⁶ Nejdůležitějšími pojmy, se kterými budeme dále pracovat, jsou hierarchická organizace, formální neosobnost a oddělenost soukromého a pracovního světa byrokrata.

Co je hlavní funkcí byrokracie? Byrokracie má za úkol zajistit fungování určitého systému, pro který pracuje. Je nepostradatelným prvkem moderního státu, bez ní by takový stát nemohl fungovat. Byrokracie zajišťuje racionalizaci všech veřejných aktivit státu a jeho občanů. Dokáže racionálně zpracovat jakýkoliv úkol, porovnat náklady a příjmy, navrhnout a provést řešení. Samotný byrokratický aparát nedokáže vymyslet na první pohled iracionální projekt. Má ale dostatek nástrojů na to, aby takový projekt zrealizoval a rozvinul, protože disponuje schopností podřídit prostředky výhradně instrumentálně racionálním kritériím a tím je oddělit od morálního hodnocení cílů.⁴⁷ Právě toto oddělení je jádrem byrokratického procesu.

Přísná racionalita je hlavním rysem a nástrojem byrokracie. Projevuje se plněním úkolů v rámci pravidel, kalkulací nákladů a výnosů, přesností pojmů a jejich definic. Stala se předpokladem holocaustu, protože stojí na opačné straně proti morálce a etice.

Racionalita se netýká jen úředníků, ale také jejich obětí. Na tuto skutečnost trefně poukazuje Zygmunt Bauman v kapitole Dodatečné zamyšlení: Racionalita a hanba zdůrazněním faktu, že co do počtu obětí holocaustu byli vždy v převaze a mohli se pokusit vzbouřit, vyvolat paniku, snažit se přežít, nebo umožnit přežití výměnou za vlastní život. O to se však, až na několik málo případů, nikdo nepokusil. Tyto ojedinělé pokusy byly odměněny brutální smrtí a budoucí oběti holocaustu se ujistili, že poslušnost je racionální, protože vede

⁴⁵ Cit. dle: KOŽUŠNÍK, E.: Citace: Max Weber, blog {d}Byrokrat, 9. 12. 2007, citace 17. 6. 2008, přístup z internetu: <http://byrokrat.blogspot.com/2007/12/citace-max-weber.html>.

⁴⁶ Cit. dle: KOŽUŠNÍK, E.: Byrokracie a encyklopedie, blog {d}Byrokrat, 25. 11. 2007, citace 17. 6. 2008, přístup z internetu: <http://byrokrat.blogspot.com/2007/11/byrokracie-encyklopedie.html>.

⁴⁷ BAUMAN, Z. (1989): Modernita a holocaust. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, str. 150.

k bezbolestné smrti v plynu, která jim až do posledního momentu dává naději věřit, že jde opravdu o umývárnu.⁴⁸

Ignoraci morálky zajišťuje instituce, kterou Bauman nazývá hierarchická a funkcionální dělba práce. Spočívá v tom, že práce jednotlivých úředníků vede k určitému finálnímu výsledku, který si však žádný z nich neumí představit, protože neznají kroky, které vedly ke zpracování úkolu před tím, než jej převzali oni a většinou ani netuší, co se bude s výsledkem jejich práce dít dále. Toto umožňuje úředníkům na podřízených pozicích distancovat se od konečného cíle, soustředit se na perfektní vykonání úkolu, který jim byl zadán, a nezabývat se etickým a morálním dopadem svého jednání. Nadřízení úředníci, kteří vydávají rozkazy, znají jejich důsledky pouze v rámci svého oddělení, nikoliv však v rámci celku a tyto rozkazy pak mohou mít dalekosáhlé dopady. Ve chvíli, kdy se dělba práce stane funkcionální, účinky odstupu od morálky jsou zesíleny. Cíl celého úřadu se totiž velmi liší od cíle, který má úředník při výkonu své práce. Funkci výsledku jeho činnosti přiřadí někdo jiný, vzdálený, nedosažitelný a pro úředníka je tedy irelevantní přemýšlet o významu své činnosti.⁴⁹

V byrokratické hierarchii dochází k tomu, že se na jednom úkolu podílí nepřehledné množství lidí, což umožňuje, aby se každý z nich odvolal na svého nadřízeného, na autoritu, jejíž příkazy poslouchá. Ovšem osobu odpovědnou za celkový výsledek, nejvyššího nadřízeného, nelze v této struktuře pro její komplikovanost nalézt. Proto jednotlivci nemají problém plnit jakékoliv úkoly, tedy i ty, které zahrnují působení bolesti a usmrcování. Jde jen o plnění příkazu. Pokud byl v nacistickém Německu vydán příkaz usmrtit určitý počet nemocných, k jednotlivcům se dostaly pouze dílčí příkazy. Například zajištění transportů, zajištění injekcí, zabavení majetku obětí, třídění, selekce atd., a tyto příkazy byly znovu rozděleny na drobnější úkoly.

Ve studii „The Bureaucracy of Murder Revisited“ autoři zdůrazňují, že v nacistické byrokracii fungoval navíc ještě prvek soutěživosti mezi jednotlivými úředníky či mezi odděleními, protože veškerá činnost byla duplikována. Každý problém nebo otázku řešily minimálně dvě oddělení, které soupeřili o lepší postavení, což vedlo k vyšší efektivnosti a často nadstandardně splněným úkolům.⁵⁰

⁴⁸ BAUMAN, Z. (1989): *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), str. 273-279.

⁴⁹ Tamtéž, str. 150-154.

⁵⁰ BRETON, A. – WINTROBE, R.: *The Bureaucracy of Murder Revisited*. *The Journal of Political Economy*, Svazek 94, Číslo 5 (Říjen 1986), str. 905-926, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/1833187>

Další nástroj odcizení je úzce spjat s dělbou práce. Jedná se o nahrazení morální zodpovědnosti technickou.⁵¹ V první řadě jde o to, aby pracovník odvedl dobrou práci, aby jeho podíl na finálním výsledku, který jej však nezajímá, byl pečlivý, měl požadované parametry a splnil termín. Pracovník pivovaru se stará o to, aby dodávky chmelu byly pravidelné, v odpovídajícím množství a kvalitě. O zpracování se už nestará, stejně jako ho nezajímá, jak se chmel sklízí. Úředník na úřadě sociální péče má za úkol rozdělit určité množství peněz mezi co největší počet lidí. Kritéria jsou stanovena. Úředník pouze odvede co nejlépe svou práci, splní zadání, dodrží kritéria a čas k tomu určený. Neptá se, jestli peníze dostali ti nejpotřebnější, nezná jejich osudy, neví, proč peníze potřebují. Když Eichmann vypravoval vlaky plné lidí do vyhlazovacích táborů, nestaral se o morální stránku svých činů. Nezajímalo ho, v jakých podmínkách tito lidé cestují, ani co se s nimi stane po příjezdu do cíle. To nebylo jeho úkolem. Zajímalo ho počet osob, které může přepravit v jednom vagoně, počet vagonů, které mu propůjčí železniční správa, počet souprav, které je cíl denně schopen pojmout. Nebylo pro něj relevantní zabývat se osudem lidí, kteří se dostali do cílové stanice jím stanovené. Jeho úkolem bylo zajištění efektivnosti a minimalizace nákladů na přepravu. Ačkoliv je Eichmann považován za vraha a jako vrah byl odsouzen, jako pracovní nástroj mu nesloužila zbraň, nýbrž tužka, grafy, výpočty a tabulky.

S tímto úzce souvisí „...dehumanizace předmětů byrokratické činnosti – možnost zachytit tyto předměty čistě technicky a eticky neutrálně.“⁵² Jde o jakýsi specifický byrokratický jazyk, který předměty byrokratické činnosti zbavuje jejich podstaty a popisuje je zcela neemotivně, pouze kvantitativně – tak, aby v lidech, kteří s nimi pracují, vyvolávaly představy čísel a dat, nikoliv lidí z masa a kostí. Jak zdůrazňuje Bauman, nejde pouze o jazyk hitlerovské byrokracie, ale byrokracie, se kterou se dnes a denně setkáváme. I v dnešní době má každý člověk na úřadě přidělen specifický termín. Úředníci mluví o příjemech dávek, cílových skupinách, konkurenci, emigrantech, žadatelích a tak dále. Pod těmito pojmy se můžou skrývat lidé, ale jejich osudy a tváře si už dokáže představit jen málokdo. Podívejme se na jazyk holocaustu. Ten byl tak skvěle vypracovaný, že sotva dával možnost uvědomit si hrůzy, které zakrýval. Příkladem je „aktivní pomoc těžce nemocným a umírajícím“, pod kterou se skrýval program eutanazie, čili zabíjení nemocných, postižených a starých osob. „Pro duševně a nevléčitelně nemocné z transportu jsme RSHA navrhli zvláštní postup.

⁵¹ BAUMAN, Z. (1989): *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), str. 150-154.

⁵² Tamtéž, str. 155-157.

Povolení bylo ve všech případech uděleno.⁵³ Zvláštní postup znamenal zavraždění a udělené povolení bylo povolení k zabití. „Za oficiální způsob řešení „židovské otázky“ se dosud stále považovala „nucená migrace.“ Termín „řešení židovské otázky“ popisuje nejprve jejich koncentraci do ghatt a pracovních lágrů, později fyzickou likvidaci, „nucená migrace“ představovala vyhnání Židů z jejich domovů pod pohrůžkou smrti a odevzdání veškerého majetku.

„Kódovým označením pro zabíjení bylo „konečné řešení“, „vysídlování“ (*Aussiedlung*) a „zvláštní zacházení“ (*Sonderbehandlung*). Pro deportace – pokud nešlo o Židy posílané do Terezína, tj. do „ghetta pro staré“, ve skutečnosti však privilegované, to se označovalo jako „změna bydliště“ – se používalo obratu „přesídlení“ (*Umsiedlung*) nebo „pracovní nasazení na Východě“ (*Arbeitseinsatz im Osten*).“⁵⁴

„Ať už byly tyto jazykové směrnice vymyšleny z jakýchkoli důvodů, ukázaly se mimořádně užitečné pro udržení hladkého a bezporuchového chodu množství institucí, jež musely na úkolu spolupracovat. Ostatně už sám obrat „jazykové směrnice“ (*Sprachregelung*) byl kódovým označením. Označoval totiž to, čemu se v obvyklé mluvě říká lež.“⁵⁵

Philip Zimbardo popisuje dehumanizaci rozdílným způsobem. Nesoustředí se na hledisko byrokracie, ale rozebírá odcizení Židů obyčejným lidem a jejich postavení na nižší úroveň. Zimbardo říká: Jádrem zla je proces dehumanizace, kterým jsou určití lidé nebo skupiny vyobrazeny jako méně lidské, jako by nebyli srovnatelní svou lidskostí nebo osobní důstojností s těmi, kteří je takto označují. Zaujatost využívá negativní stereotypy v obrazech či verbálně urážlivých termínech, abych ponížila a degradovala objekty tohoto omezeného pohledu nadřazenosti na údajně druhořadé osoby.“⁵⁶ Tento proces dokáže přetvořit obyčejné, slušné, morální lidi v pachatele banálního zla.

Veškeré aktivity, nástroje a prvky byrokratické činnosti, které jsem popsala, využívá byrokracie dnes a denně. Nejsou tedy výjimečnou součástí administrativy holocaustu, ale součástí každodenního života každého z nás v jakémkoliv období modernity. Jaké z toho plyne ponaučení? Zadejte byrokracii jakýkoliv úkol a ona jej zpracuje s precizností a

⁵³ ALY, G: „Konečné řešení“, Přesun národů a vyhlazení evropských Židů. edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, 2006, str. 81.

⁵⁴ ARENDT, H. (1963): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta, 1995, str. 115-116.

⁵⁵ Tamtéž, str. 115-116.

⁵⁶ ZIMBARDO, P.: Dehumanization. Webové stránky ke knize The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil, citace 18. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.lucifereffect.com/dehumanization.htm>.

„At the core of evil is the process of dehumanization by which certain other people or collectives of them, are depicted as less than human, as non comparable in humanity or personal dignity to those who do the labeling. Prejudice employs negative stereotypes in images or verbally abusive terms to demean and degrade the objects of its narrow view of superiority over these allegedly inferior persons.“

nákladovou efektivností sobě vlastní. Byrokracie je vždy připravena a úkol podobný tomu, který dostala od Hitlera za Druhé světové války, jí může být zadán i dnes.

3. Experimenty Stanleyho Milgrama a Philipa Zimbarda jako důkaz banality zla

V kapitole Banalita zla v experimentech Stanleyho Milgrama a Philipa Zimbarda se budu zabývat analýzou dvou experimentů, které byly provedeny v letech 1961 (Milgram) a 1971 (Zimbardo) a pokusím se vyvodit závěry, které odpoví na zásadní otázku této práce. Z jakých lidí se stávali vrazi v době holocaustu? Byli to psychicky narušení jedinci, nebo lidé obyčejní, kteří se pohybují mezi námi, a mezi které patříme? Tyto otázky si kladu z toho důvodu, že většina knih, spisů a dalších materiálů týkajících se holocaustu mluví převážně o lidech jako Hitler nebo Stalin. Tedy takových, které páchaly radikální zlo založené na iracionální nesnášenlivosti určité rasy. Oproti tomu teorie banálního zla pozbývá iracionální podstatu. Důkazem racionality v teorii banality zla je experiment, který sociální psycholog Stanley Milgram, provedl v roce 1961, tři měsíce po procesu s Eichmannem, na univerzitě v Yale a popsal ve své knize⁵⁷ „Obedience to Authority: an experimental view“ z roku 1974.

K. G. Garbett ve své recenzi knihy „Obedience to Authority“ zkráceně popsal Milgramův experiment, který byl uveřejněn jako studie paměti a učení. „... experimentátor vyzve dvě osoby, „učitele“ a „žáka“, k účasti v experimentu o učení. „Učitel“ má za úkol dát „žákovi“ elektrický šok pokaždé, když „žák“ udělá chybu, a zároveň při každé chybě zvyšovat napětí až do 450 voltů. Jak experimentátor, tak žák jsou vlastně herci, kteří vše předstírají a žádné elektrošoky nejsou administrovány. Cílem je určit, v jaké fázi experimentu naivní předmět experimentu, „učitel“, zareaguje na protesty „žáka“ a odmítne poslušnost experimentátorovi....“⁵⁸ Experimentátor nejen poskytuje informace o průběhu experimentu, ale také působí jako velitel udělující rozkazy a povzbuzující „učitele“.⁵⁹

Výsledky tohoto pokusu byly šokující. Laikové i dotazovaní odborníci byli přesvědčeni, že všichni testovaní odmítnou poslušnost se stoupající krutostí elektrošoků. Ve skutečnosti tuto hypotézu potvrdilo pouze 30 % účastníků a intenzita šoků byla třikrát vyšší, než

⁵⁷ MILGRAM, S. (1974): Obedience to authority: an experimental view.

⁵⁸ GARBETT, G. K.: Review on Milgram, Stanley: Obedience to authority: an experimental view. *Man*, New Series, Svazek 10, Číslo 1 (Březen 1975), str. 167-168, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, citace 3. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2801239>. „... an experimenter invites two subjects, one designated 'teacher', the other 'learner', to participate in a learning experiment. The 'teacher' is told to administer an electric shock whenever the 'learner' error and to increase the voltage after each error, by increments, up to 450 volts. In fact, the experimenter and the learner are both actors who give standardised performances and no shocks are administered. The object is to determine at what point the naive subject, the 'teacher', will react to the protests of the learner and disobey the experimenter.“

⁵⁹ PATTEN, S. C.: The Case that Milgram Makes. *The Philosophical Review*, Svazek 86, Číslo 3 (Červenec 1977), str. 350-364, citace 3. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2183787>.

předpokládali. Výsledky se lišily podle fyzické vzdálenosti učitele a žáka. Bauman poukazuje na nepřímou úměrnost mezi ochotou být krutý a vzdáleností od oběti. Jen 30 % testovaných, tedy učitelů, vydrželo pokus až do konce, pokud měli přitlačit ruce oběti na elektrošokovou desku. Ve chvíli, kdy nebyli s obětí ve fyzickém kontaktu, ale pouze ovládali přístroj, který rány zasazoval, stoupl počet těch, kteří vydrželi až do konce na 40 %. Značný posun nastal ve chvíli, kdy oběti nebyli vidět, ale subjekt pouze slyšel jejich výkřiky. V tomto okamžiku dokončilo experiment celých 62,5 %. Omezení zvuku zvýšilo počet pouze o 2,5 %.⁶⁰ Co z této korelace vyplývá a jak můžeme výsledky aplikovat na dění v pracovních, koncentračních a hlavně vyhlazovacích táborech?

Milgramovi je vytýkáno, že výsledky pokusu, který byl proveden v totalitních podmínkách, aplikuje na celou, tedy i demokratickou pluralitní společnost. Právě přítomnost jediné autority – experimentátora - se stala předmětem kritiky, protože neodpovídá fungování demokraticko-liberálního státu.

Z historických událostí je zřejmé, že Milgramova hypotéza závislosti vzdálenosti oběti a ochoty ubližovat platí. Potvrzuje to vývoj metod zabíjení ve vyhlazovacích táborech. Původním způsobem likvidace bylo zastřelení, které bylo nejen neefektivní, ale také nehumánní vůči oběti i vykonavateli. Docházelo k přímé konfrontaci mezi obětí a vykonavatelem, která vykonavateli způsobovala stres, který mohl vést k vzdání se své pozice, což by mohlo mít za následek, že by nepohodlné osoby neměl kdo likvidovat. Tento fakt by mohla napravit existence trestu, a ten de facto existoval. V knize Eichmann v Jeruzalémě od Hannah Arendtové je uvedeno, že kdokoliv si přál odstoupení z pozice, kterou nemohl psychicky unést, mohl to učinit, aniž by se mu dostalo trestu, nicméně jeho pozice v hierarchii se značně zhoršila.⁶¹ Přesto bylo v zájmu zvýšení efektivnosti rozhodnuto o využívání výfukových plynů z motorů. Tato metoda zvýšila efektivitu, ale neodstranila nehumánnost. Ne vždy zplodiny fungovali na sto procent, mnoho obětí bylo pohřbíváno zaživa. To mělo opět negativní vliv na řidiče nákladních aut, kteří odváželi mrtvolu k pohřebním jámám, a na ty, kteří auta vyklízeli.

Z hlediska vzdálenosti i efektivity byly nejvýznamnějším vynálezem plynové komory a Cyklon B, který zavedl v Osvětimi Rudolf Höss. Z průběhu Milgramova experimentu víme, že testování – učitelé – své oběti pouze slyšeli. Jiný vjem neexistoval. V tomto případě došlo k největšímu procentuálnímu posunu v počtu testovaných, kteří experiment dokončili

⁶⁰ BAUMAN, Z. (1989): *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, str. 217.

⁶¹ ARENDT, H. (1963): *Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla*. Praha, Mladá fronta, 1995.

použitím tlačítka označující smrtelné nebezpečí. Ve stejné pozici se nacházela osoba, která uváděla do chodu vraždící komoru, pouze pohybovala páčkou, nebo mačkala knoflík, aniž by přišla do fyzického styku s obětí.

Milgram ve svém pokusu dokazuje, že v případě rozpolcené autority lidé odmítají poslušnost. Bauman popisuje výsledky přídavných experimentů, které měli vytvořit reálnější podmínky. K pokusu byl přizván nikoliv jeden ale více experimentátorů, kteří se přeli a hádali o správnosti příkazu. Výsledek byl překvapivý: veškerá poslušnost vyzorovaná v původních experimentech zmizela, zkoumaní odmítli působit bolest komukoliv a nechtěli vůbec poslouchat. Z dvaceti osob odstoupila jedna ještě před začátkem experimentu a osmnáct přestalo spolupracovat s počátkem roztržky mezi experimentátory. Poslední osoba ukončila své působení v pokusu o chvíli později.⁶²

Velká ochota k poslušnosti se objevuje podle Baumana a dalších v organizacích, které nepřipouští odpor, samostatnost a mají přísnou hierarchii. „Tomuto ideálnímu typu se přibližuje většina armád, trestní instituce, totalitní strany a hnutí, určité sekty a internátní školy.“⁶³ Tuto teorii podporují historické události. Jak v bolševickém Rusku, tak v hitlerovském Německu byla nejprve odstraněna opozice a teprve poté začalo vyvražďování za účasti obyčejných, do té doby morálně jednajících lidí. Zde se opět potvrzuje hypotéza o extrémní poslušnosti spojené se soutěživostí v případě možnosti odměny či povýšení, která v těchto institucích funguje, jak je popsáno ve studii „The Bureaucracy of Murder Revisited“.⁶⁴

Problém jediné autority, který odborníci vytýkali Milgramovi, vyřešil Philip Zimbardo, sociální psycholog, s pokusem nazvaným Stanfordský vězeňský experiment, jehož průběh a výsledky jsou zveřejněny mimo jiné na oficiálních stránkách věnovaných tomuto pokusu www.prisonexp.org a dále také v Zimbardově knize *The Lucifer Effect*.⁶⁵

Zimbardo chtěl zjistit, jak extrémní prostředí věznice dokáže změnit chování běžných občanů. Pro svůj pokus vybral skupinu studentů-mužů okolo dvaceti let, které vyšetřil, aby eliminoval jakoukoliv psychickou deformaci a ujistil se, že jde opravdu o naprosto obyčejné chlapce. Tuto skupinu náhodně rozdělil na dvě a přiřadil jim role vězňů a dozorců. Každá

⁶² BAUMAN, Z. (1989): *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, str. 229.

⁶³ Tamtéž, str. 229.

⁶⁴ BRETON, A. – WINTROBE, R.: *The Bureaucracy of Murder Revisited*. *The Journal of Political Economy*, Svazek 94, Číslo 5 (Říjen 1986), str. 905-926, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/1833187>

⁶⁵ ZIMBARDO, P. (2007): *The Lucifer Effect: Understanding How Good people Turn Evil*. New York, Random House Trade Paperbacks, str. 23-194.

skupina získala určité symboly svého postavení. Dozorci byli obléknuti do stejnokrojů, dostali tmavé brýle, aby jim nebylo vidět do očí a oni tím skryli své případné emoce. Vězni prošli běžnou procedurou zatýkání, aby se rychleji vžili do své role. Ve věznici jim dozorci přidělili celu a směšné oblečení bez spodního prádla, které mělo umocnit jejich postavení. Místo pokrývky hlavy jim byla navléknuta čepice z dámských punčoch, což evokovalo vyholenou hlavu. Zimbardo sdělil dozorcům, že vězení je jejich a oni si sami musí zjednat pořádek a respekt mezi vězni. Do celého procesu nezasahoval, řídil jej z povzdálí spíše jako pozorovatel a veškerou aktivitu nechával na dozorcích.⁶⁶

To, co se v umělém vězeňském prostředí odehrálo, způsobilo, že původně čtrnáctidenní pokus musel být po šesti dnech ukončen, aby na účastnících nezanechal trvalé následky. Dozorci se projevíli jako sadistická monstra, která s rostoucí submitivitou vězňů přitvrzovala ve svých rozkazech. Jako příklad uvádím rostoucí brutálnost trestů. V prvních dnech to dozorci používali fyzické tresty jako například kliky. S postupem času přešli k psychologickým trestům ponižujícím vězně jako například sexuální hry, které vězně změnili ve zvířata zbavená lidskosti. Zimbardo toto nazývá kreativním sadismem. Prostředí bylo silně dehumanizované, extrémně špatné podmínky způsobily, že vězňové se hlásili pouze čísly, nikoliv jmény, trpěli hlubokými depresemi a záchvaty vzteku či pláče. To provokovalo dozorce k drastičtějším, nelidským rozkazům.⁶⁷

Chtěla bych se krátce zmínit o okolnosti, která do značné míry ovlivňuje jedince podvědomě zvažující špatné jednání. Jde o skupinové jednání. Pokud je člověk součástí skupiny, která se chová nesprávně, je pro něj jednodušší se zúčastnit, utišit „nečisté svědomí“ a vnitřně ospravedlnit svoje činy. Zimbardo v rozhovoru pro Open Source doslova tvrdí, že: „Být týmovým hráčem nutí lidi páchat zlé skutky.“⁶⁸ K tomuto názoru se velmi podobně staví i Bauman, který poukazuje na solidaritu mezi pachateli, která je zcela racionální, protože odpovědnost za skutek se rozděluje mezi více lidí, navíc větší množství pachatelů dodává skutku punc legitimnosti, což vede k možnosti vyhnout se trestu.⁶⁹

Tuto kapitolu jsem otevřela otázkou: „Kdo byli vrazi v období holocaustu?“ Jsem přesvědčená, že rozbor Milgramova a Zimbardova experimentu nám podává jasnou odpověď. Vrahy byli obyčejní lidé, kteří žijí vedle nás, a kterými sami jsme. Každý z nás se může

⁶⁶ <http://www.prisonexp.org/slide-2.htm> a dále.

⁶⁷ <http://www.prisonexp.org/slide-14.htm> a dále.

⁶⁸ LYDON, Ch.: The Banality of Evil, part II. Rozhovor s Philipem Zimbardem, Open Source, 27. března 2007, citace 4. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.radioopensource.org/the-banality-of-evil-part-ii/>.

„Being a team player makes people doing evil things.“

⁶⁹ BAUMAN, Z. (1989): Modernita a holocaust. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, str. 222.

dopustit podobných zvěrstev, které byly spáchány na lidech v likvidačních táborech v Německu, sovětském Rusku, Iráku, Vietnamu, Rwandě a jinde ve světě.

4. Rudolf Höss⁷⁰ jako příklad nositele banálního zla

Tuto kapitolu píšu proto, abych ukázala, jak se může banalita zla projevit v realitě, v životě dříve běžného občana, který se stal součástí smrtící mašinerie koncentračních táborů, velitelem koncentračního a vyhlazovacího tábora v Osvětimi, a přesto o sobě mluvil jako o člověku, který měl srdce. Zajímá nás tedy proč, a jak se stal vrahem. Rudolfa Hösse jsem zvolila nejen kvůli jeho úloze velitele koncentračního tábora v Osvětimi, ale také proto, že jeho post velitele byl součástí byrokratického aparátu. Jak již víme ze samostatné kapitoly o byrokracii, pro teorii banality zla je právě byrokracie zásadní tím, že umožňuje racionalizaci něčeho, co je svou podstatou špatné a iracionální.

Jméno Rudolfa Hösse - velitele si každý spojí s koncentračním táborem v Osvětimi. Rudolfa Hösse - občana ale zná málokdo. Kým vlastně byl tento muž? Narodil se 25. listopadu 1900 v Baden-Badenu přísně katolickým rodičům, kteří vychovávali další dvě děti – dcery. Otec, dříve voják a přísný katolík, jej vedl přísně a spolu s matkou jej učil úctě vůči dospělým a vštěpoval mu, že vždy musí ihned vykonat vše, co mu dospělí nařídí. Malý Rudolf se více než s vrstevníky přátelil se zvířaty, které miloval. Ačkoliv si otec přál, aby se v budoucnu stal knězem, Höss obdivoval otcovu vojenskou kariéru více než jeho církevní život a od raného věku tíhnul k vojenství. Po začátku První světové války se přihlásil jako dobrovolný pomocník do vojenské nemocnice a po smrti otce odešel do armády. Zúčastnil se nejruznějších bojů v zahraničí. V době jeho nepřítomnosti zemřela i matka a příbuzní jej nutili, aby splnil otcovo přání a stal se knězem pod pohrůžkou ztráty veškerého majetku. Höss odmítl a odešel do pohraničí, kde se stal členem Freikorpsů⁷¹. V roce 1923 byl zatčen a odsouzen k deseti letům za vraždu, kterou spáchal během svého působení ve Freikorpsech. Po šesti letech byl propuštěn na amnestii. Na svobodě se rozhodl stát se zemědělcem, protože ho taková práce vždy naplňovala, a stal se členem spolku Artamanů⁷².

Co vyplývá z výše uvedeného? Je zřejmé, že Rudolf Höss je srovnatelný s jakýmkoliv jiným člověkem, který v té době žil. Vlivem války a otcovy vojenské minulosti a přísné vojenské výchovy v sobě našel touhu bojovat, ale nikoliv proto, aby zabíjel, ale aby bránil vlast, stejně jako tisíce jiných mužů. Měl záliby, miloval zvířata, chtěl se stát zemědělcem a

⁷⁰ Převážnou část informací, které nejsou v kapitole odcitovány, jsem získala z knihy: HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia., popřípadě z publikací, které z těchto memoárů vycházejí.

⁷¹ Freikorpsy byly dobrovolnické polovojenské jednotky složené především z bývalých vojáků.

⁷² Rolnické hnutí propagující myšlenku sociálního darwinismu a nadřazenost germánské rasy. Do tohoto hnutí patřila i jeho budoucí manželka Hedwiga Henselová, s níž Höss později vychovával pět dětí.

obstarávat vlastní statek, oženil se s ženou, kterou miloval a vychovával s ní děti. Nebylo na něm vůbec nic zvláštního, neměl sklony sériového vraha, úchyly, mentální nemoc. Neoplýval přehnanou inteligencí ani zvláštními schopnostmi. Rudolf Höss byl ve své podstatě normálním mužem každodennosti, osobou srovnatelnou s kýmkoliv z nás.

Pro pochopení způsobu myšlení Hösse je třeba analyzovat jeho míru respektu k autoritě a také jeho chápání rozkazu. Jak jsem již napsala, jako malý byl Höss vychováván velmi přísně a byl veden k absolutní poslušnosti, což se na něm podepsalo i v dospělosti. Své nadřízené, ať už v armádě, ve Freikorpsch, ve vězení nebo později v době jeho nacistické kariéry, vždy poslouchal a bez váhání plnil zadané rozkazy. Pozastavil se nad nimi pouze, pokud obsahovaly technickou chybu, která by komplikovala jejich provedení. V takovém případě aktivně hledal cestu, jak problém vyřešit a rozkaz co nejrychleji splnit. Coby pracovník byl Höss dokonalý. Jakákoliv práce jej naplňovala, vždy se snažil splnit úkol na víc jak 100 % a nikdy neodevzdal špatně odvedenou práci. Spojením s jeho oddaností nadřízeným a slepou touhou plnit jakékoliv rozkazy co nejlépe se Rudolf Höss stal dokonalým člověkem pro vedení nejhoršího koncentračního tábora v Říši. V kapitole Úkol byrokracie za holocaustu jsem jako jeden z nástrojů, který byrokracie používá k odcizení, uvedla nahrazení morální zodpovědnosti technickou. Tento pojem úzce souvisí s každodenním jednáním Rudolfa Hösse, který se nikdy nepozastavil nad správností, čili morálností, rozkazu, který měl splnit. Morální odpovědnost za své činy zcela popírá a hájí se tím, že pouze plnil rozkaz⁷³, který však splnil s největší oddaností a pílí sobě vlastní, protože se cítil zodpovědný za to, aby odvedl dobrou práci. Odpovědnost za morálnost rozkazu přenechával svým nadřízeným, nebo se morálkou vůbec nezabýval, protože, jak říká ve svých pamětech: „...jeho osoba coby RFSS⁷⁴ byla nedotknutelná. Jeho zásadní rozkazy ve jménu Vůdce byly svaté. Ty se žádným úvahám, žádným výkladům, žádným interpretacím prostě nepodrobovaly. Byly prováděny do všech důsledků, a třeba i vědomým obětováním vlastního života, je to ve válce také učinilo nemálo důstojníkům SS.“ Zřejmě ne všichni příslušníci SS trpěli stejnou oddaností jako Rudolf Höss. V jejich řadách vládl alkoholismus a často docházelo k sebevraždám, jak mnozí řadoví členové SS neunesli tíhu vlastního svědomí z toho, jaké hrůzné rozkazy museli plnit. Rudolf Höss musel najít způsob, jak těmto sebevraždám a psychickým újmám na zdraví jeho zaměstnanců předcházet. Dostal za úkol zajistit takový způsob hromadné likvidace, který

⁷³ Přesunutí zodpovědnosti na nadřízeného jsem popisovala v kapitole o Zimbardových a Milgramových experimentech.

⁷⁴ RFSS, Reichsführer SS, říšský velitel SS, H. Himmler.

bude efektivní a zároveň humánní. Humánní nikoliv k obětem, ale právě k těm, kteří jej vykonávali.

A jak se strůjce smrtící mašinerie Rudolf Höss staví k násilí a zabíjení? Se zabitím měl zkušenosti již z fronty a později z jeho působení ve Freikorpsch, kde se dopustil první nelegální vraždy. Zabil zrádce, i když nelegálně, a proto si tuto vraždu nikdy nevyčítal a necítil se vinen. Z této události můžeme odvozovat i jeho pozdější chápání likvidace Židů. Ač k nim sám nikdy necítil zášť či nenávist, ztotožnil se s ideou Židů jako nepřátel Říše a byl oddán rozkazům svých nadřízených. Souhlasím s Ivanem Klímou, který Hösse analyzuje v předmluvě k českému vydání knihy *Velitelem v Osvětimi „Zpráva o průmyslovém vraždění“*. Klíma říká, že: „Ještě za suchým popisem masového vraždění za použití plynu prosvítá pýcha člověka, který na základě možností moderní pásové výroby dokonale zorganizoval jak usmrcování obětí a okamžité využití částí mrtvých těl k průmyslovému či „vědeckému“ zpracování, tak posléze i spalování nevyužitelných zbytků. Je hrdý na to, že dosáhl výkonu, který se zdál nedosažitelný. Že ten výkon spočíval v počtu vražd za hodinu, nebylo pro něj podstatné.“⁷⁵

Martin Broszat popisuje ve svém „Úvodu“ Hösse jako ideálního velitele koncentračního tábora. Tedy takového, který efektivně plní všechny rozkazy, není to táborový gangster s násilnými sklony ani dobrosrdečný dozorce. Naopak jde o mechanického robota, jehož poslušnost a indifferenci ke správnosti rozkazu se stává ctností. Obětování se systému, svědomitost a zachování si „osobní slušnosti“ se staly základními pojmy pro Hösse a jeho podřízené.⁷⁶ Takové lidi chtěl mít ve svých řadách, protože pak mohl dokonale plnit příkazy shora a to tak, že odsouzeníhodné vraždění se stalo mechanickou, klinicky čistou, průmyslovou procedurou, kterou chápal jako dobrý skutek ve jménu lepší Říše.

Jaký vztah měl Höss ke „svému“ táboru, který od základů vybudoval, udržoval a rozšiřoval, a který se stal synonymem pro holocaust? Když Höss dostal příkazem zřídit karanténní tábor Osvětim, zhostil se svého nového úkolu se svou typickou svědomitostí, houževnatostí a touhou odvést dobrou práci. Problémy s budováním vyvstávaly od počátku, ale dychtivý Höss se jich nezalekl. Svým podřízeným šel vždy příkladem, pomáhal jim s jejich prací a snažil je převychovat ve vztahu k vězňům, aby tak mohl využít i jejich pracovních sil, které by byly za normálních okolností „ubity“ chováním dozorců. Materiály potřebné pro výstavbu a vybavení tábora si po špatných zkušenostech s Inspekcí koncentračních táborů

⁷⁵ HÖSS, R. (2006): *Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky*. Praha, Academia, str. 12-13.

⁷⁶ Tamtéž, str. 27-29.

sháněl sám. Ve své knize doslova říká: „Můj úkol, mé zadání mne od samého počátku zcela zaplňovalo, ba byl jsem jím posedlý. Všechny obtíže, které se vyskytly, mne podněcovaly ke zvýšenému úsilí. Nechtěl jsem se dát zastrašit. Moje ctižádost to nedovolovala. Neviděl jsem nic než svou práci... Mým úkolem bylo a i nadále zůstávalo budovat a rozšiřovat tábor. Během let přibýlo ještě mnoho úkolů, ale úkol hlavní, který mne vlastně naprosto pohlcoval, zůstával stále týž. Jemu platilo veškeré moje úsilí. Jemu bylo třeba všechno podřídit.“⁷⁷

Z výše uvedené citace je zřejmé, že Höss považoval Osvětim za „své dítě“. Byl to výsledek jeho veškerého snažení a přijímal jej s láskou i přes všechny problémy, které se v táboře v průběhu let stále více objevovaly. Je zajímavé posoudit jeho pohled na toto destruktivní dění. To, co se v táboře dělo, nebyli jen problémy technického rázu. Šlo vlastně o absolutní absenci základních životních podmínek. V táboře nebyl dostatek místa pro takové množství vězňů, nedostatek potravy, který vedl ke kanibalismu, chyběly léky, ošacení, hygienické podmínky byly zoufalé. Technické záležitosti jako například čistička odpadních vod apod. se snažil Höss řešit, stejně jako zoufalé životní podmínky, nicméně nad chováním vězňů, které se v průběhu jejich pobytu v táboře změnilo z lidského na zvířecí, nedokázal pochopit. Zde se projevilo Hössovo maloměšťačství a povrchnost. Přijal model, který mu vštípila tehdejší německá společnost; Židé jsou nemocí národa, prostitutky nestojí za pohled a homosexuálové patří do léčeben. Nejen, že Höss nedokázal pochopit, že každý důsledek má nějakou příčinu. Něco takového ho vůbec nenapadlo. Na vlastní oči viděl bující kanibalismus v Osvětimi a znal výživovou hodnotu jídla průměrného vězně. Přesto si tyto dva fakty neuměl spojit dohromady. Proto byl „smutný“ z toho, jak zrudným způsobem se mohou lidé chovat. Nerozuměl tomu, proč se k sobě vězni v určité fázi pobytu začnou chovat zcela bezohledně, nelidsky, proč se z dozorců stávají alkoholici. Byl to také jeden z důvodů, proč, jak později napsal, jej práce v Osvětimi přestala od oznámení konečného řešení naplňovat. Chtěl, aby tábor fungoval, snažil se, seč mohl. Místo toho vládl chaos, násilí a smrt. Měl pocit, že se vše obrací proti němu. Z jeho pohledu se snažil zajistit vězňům klidnou, bezbolestnou smrt, vymyslel pro ně použití Cyklonu B. Ač škůdci národa, choval se k nim „hezky“. Oni se mu odvděčili tím, že umírali dřív, než se dostali do plynu, pojídali se navzájem, snažili se plynovým komorám uniknout a z tábora činili peklo. Toto je vnímání Rudolfa Hösse. Vnímání, pro které existuje jen úkol a jeho plnění. Vnímání, které neakceptuje neposlušnost ze strany ostatních účastníků, ať už jsou to dozorcí či vězni. Vnímání, které zapomíná, že lidé

⁷⁷ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 127.

nejsou roboti a popírá jejich lidství, které se v podmínkách koncentračních táborů vytrácí a zůstávají jen zvířecí pudy.

Jako protiklad k předchozímu textu je zajímavé postavit jeho vztah k rodině a dětem. Není třeba podotýkat, že Hössova žena neměla ponětí o tom, jakou funkci její manžel plní. Soukromý a pracovní život se v SS vždy přísně odděloval a „konečné řešení“ spadalo samozřejmě mezi nejprísnejší tajemství. Jednalo se také o způsob ochrany rodinných příslušníků. Höss popisuje ve své knize, jak často myslel na svou rodinu, především na děti, když plnil své povinnosti u nočních transportů a plynových komor. Sděluje, že se svými kolegy se shodl na tom, že když viděli jít do plynu ženy s dětmi, mysleli na vlastní rodinu. Zároveň však dodává, že si rodinu s táborovými hrůzami nikdy nespojoval. Nikdy ho nenapadlo, že to, čemu velkou mírou napomáhá, se mohlo stát i jeho nejbližším. Kladný přístup měl Rudolf Höss i k vězňům, kteří pracovali v jeho domě. Věděl, že se snaží prokazovat pozornost ženě i dětem a ty je pak rády obdarovaly cigaretami či jinou drobností. Přiznává však, že jemu samotnému příliš času na rodinu nezbývalo. Ve chvílích volna se však dětem věnoval, hrál si s nimi a byl velmi oblíben.⁷⁸

Celkově byl jeho přístup k dětem velmi kladný. Vyplývá to z jeho vyprávění o cikánských vězňích, které popisuje jako bezstarostné, důvěřivé a hravé. Duší zůstali dětmi. Höss přiznává, že i přes problémy, které mu způsobovali, patřili mezi jeho nejoblíbenější vězně.⁷⁹

Důležitou součástí analýzy Hössova jednání a vnímání je pohled na morálku. Co je to morálka? Morálka znamená všeobecně přijímaný, nepsaný soubor hodnot a chování, který není založen na právním principu, ale na vědomí dobra a zla. Neodlišuje tedy, co je legální a nelegální, ale co je správné a co špatné. Z toho vyplývá, že morální činy mohou být nelegální a naopak legální akty mohou být nemorální. Právo by samozřejmě mělo vycházet z morálních zásad přijímaných společností a legální by se mělo rovnat legitimnímu, ale ne vždy se tomu tak děje. Za Druhé světové války mělo slovo Vůdce platnost zákona a stalo se tedy legálním, rozhodně nešlo o zákon správný, morální. Pro naše účely budeme morálku brát jako schopnost rozlišovat mezi dobrem a zlem. Takovou schopnost nosí každý člověk v sobě. Pro většinu lidských činů můžeme nalézt argument, který se snaží čin ospravedlnit, ale aktér dokáže vždy vycítit, jestli to, co dělá, je špatné nebo správné. Každý člověk se za své činy zpovídá především sám sobě.

⁷⁸ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 172.

⁷⁹ Tamtéž, str. 143-144.

Jak vlastně morálka vznikla? Z čeho pochází? Mohlo by se zdát, že morálka je věcí společnosti, která ji vytváří a formuje. Bauman v knize *Modernita a holocaust* nahlíží na morálku jinak. Říká, že společnost a morálka jsou sice úzce svázány, avšak popírá, že by společnost morálku vytvářela. Pouze s ní manipuluje. Morální pud srovnává s divošstvím, čili předspolečenskou fází, kdy byl člověk nejsilněji schopen rozlišit dobré a zlé, a kdy morálka vycházela ze sklonů, které moderní byrokracie nemá pod kontrolou. Proto se tyto pudy snaží potlačit a nahradit jinou formou morálky, se kterou pak může manipulovat a utvářet podle svých potřeb. Společnost, kterou „nezasvěcení“ považují za tvůrce morálky, má podle Baumana vlastně demoralizující účinky, protože morálku oslabuje a deformuje ve svůj prospěch.⁸⁰

Bauman popisuje morálku jako určitou zodpovědnost za osobu blízkou. Blízkostí nemyslí fyzickou blízkost či příbuzenský vztah, ale ve vnímání určité zodpovědnosti za „ty druhé“. Zodpovědnost je vymezením subjektu. „Podstatou morálky je povinnost vůči druhému (nikoliv závazek), a to povinnost, která předchází veškerou zainteresovanost, kořeny morálky sahají hluboko pod společenské mechanismy, jako jsou struktury nadvlády nebo kultura.“⁸¹

Ruku v ruce s morální odpovědností jde, podle Baumana, sociální blízkost. Jedna bez druhé nemůže existovat. Ve chvíli, kdy se vytratí blízkost, přestane fungovat zodpovědnost. Je-li člověk společensky separován, přestávají lidé vůči němu cítit morální zodpovědnost. Tento proces separace umožnil v historii smrt miliónů lidí.⁸²

Je vhodné zeptat se, jak je možné separovat mnohamilionovou skupinu a následně ji zabít. Z předchozích kapitol víme, jakou roli plnila byrokracie za holocaustu, a že na stejném principu funguje dodnes. Právě byrokracie umožnila státu, aby zdeformoval morálku, kterou pak přijal dav za svou. Byrokracie se svým technickým jazykem, neemotivností a tabulkami s nic neříkajícími čísly. Tato struktura změnila v lidech odpovědnost za konání dobra a zla na zodpovědnost čistě technickou, která se projevila perfektním plněním rozkazů a vysokou úrovní technické efektivity a klinické přesnosti při masovém vraždění a průmyslovém zpracování všech recyklovatelných částí těl obětí a jejich majetku.

Tyto tři jmenované aspekty, tedy sociální produkce vzdálenosti, nahrazení morální zodpovědnosti technickou a technika segregace a separace, umocňuje svrchovanost státu jakožto nejvyšší autority společnosti.⁸³

⁸⁰ BAUMAN, Z. (2003): *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), str. 269-271.

⁸¹ Tamtéž, str. 252.

⁸² Tamtéž, str. 252-253.

⁸³ Tamtéž, str. 270.

Abychom pochopili vnímání morálky konkrétně u Rudolfa Hösse, je třeba konkretizovat jeho vztah k rozkazům, který jsem už výše v textu zmínila. Jak dokážu v následující citaci, slovo Vůdce bylo pro Hösse zákonem nebo dokonce až svatým slovem. Neodvážil se činit si na jakýkoliv rozkaz názor, pouze se jej snažil vykonat, jak nejlépe uměl. Ačkoliv v jeho hlavě proudily mnohé myšlenky a třeba i pochyby o rozkazu, vždy dokázal pro své svědomí odůvodnit jeho správnost.

Následuje reakce na rozkaz upravit Osvětim pro masovou likvidaci lidí: „Jistěže byl takový rozkaz čímsi neobvyklým, čímsi nestvůrným. Avšak při náležitém zdůvodnění se mi tento likvidační postup jevil jako správný. Žádnými úvahami jsem se tehdy nezabýval – obdržel jsem rozkaz – a mou povinností bylo jej splnit. O tom, zda byla tato masová likvidace Židů nezbytná, anebo ne, o tom jsem si žádný úsudek dovolit nemohl, tak daleko jsem nemohl vidět. Jestliže „konečné řešení židovské otázky“ přikázal sám Vůdce, pro starého nacionálního socialistu žádné další úvahy neexistovaly, tím méně pro velitele SS. „Vůdce, rozkaž, budeme tě následovat“ – to pro nás v žádném případě nebyla jen nějaká fráze, nějaké heslo. Bylo to míněno krutě vážně.“⁸⁴

Z výše uvedeného je zřejmé, že ačkoliv Höss považoval masovou likvidaci za „nestvůrné“ řešení, vzdal se zodpovědnosti za toto rozhodnutí ve prospěch autority, čili Hitlera, a sám se jal úkolu se svědomitostí sobě vlastní. Morální zodpovědnost vyměnil za technickou, nezáleželo mu na tom, že to, co dělá, není správné, nezabýval se takovou myšlenkou. Záleželo mu na tom, že to, co dělá, je provedeno zodpovědně a přesně. Na první pohled by se mohlo zdát, že Hössovi šlo i o „blaho“ vězňů. Snažil se zlepšit podmínky v táboře v jejich prospěch, upřednostňoval podřízené bez násilných sklonů, aby netýrali vězně, chtěl omezit náročnost práce. Nicméně při bližším prozkoumání zjistíme, že Höss neviděl ve vězních lidi, ale pouze pracovní nástroje. Staral se o ně, protože zlepšením podmínek došlo i k lepším pracovním výsledkům. Höss se nikdy nestaral o lidi. Staral se o stroje, které mu pomáhaly dosáhnout stanovené normy.

Výše uvedená charakteristika Hössova jednání odpovídá teorii Nacismu, kterou popisuje ve své studii „Implementation of the Holocaust: The Behavior of Nazi Officials“⁸⁵ Fred E. Katz. Katz říká, že nacismus je jakýmsi „balíčkem“⁸⁶ odlišných programů. Skládá se

⁸⁴ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 161.

⁸⁵ KATZ, F. E.: Implementation of the Holocaust: The Behavior of Nazi officials. Comparative Studies in Society and History, Svazek 24, Číslo 3 (Červenec 1982), str. 510-599, citace 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/178513>.

⁸⁶ package

z extrémního antisemitismu, silného nacionalismu, etnicity a ekonomického rozvoje. Podle této teorie se nacističtí vůdci ztotožnili vždy jen s některou z těchto hodnot, kdežto ty ostatní akceptovali pouze jako součást „balíčku“. Katz toto demonstruje na příkladu Rudolfa Hösse, který sice plně akceptoval pojetí Židovstva jako úhlavního nepřítele Německa a tedy i program jejich vyhlazení, přesto se však k zabíjení stavěl spíš odmítavě a vůči Židům osobně necítil žádný odpor či nenávist. Přijal tedy celý program nacismu, ačkoliv pro něj byly některé prvky nepříjemné.⁸⁷

Proč je Rudolf Höss typickým příkladem nositele banálního zla? V postskriptu knihy Eichmann v Jeruzalémě používá Hannah Arendtová popis, který můžeme použít i pro Hösse. Arendtová říká, že Eichmann neměl vůbec žádné motivy pro vraždu. Jediným motivem byla jeho horlivost a touha po povýšení, která mohla být realizována při plnění jakéhokoliv úkolu, ať už v koncentračním táboře, za úřednickým stolem, v továrně nebo v jakékoliv firmě. Eichmann by se choval stejně i v období míru. Doslova: „Jemu jenom, řekli bychom obyčejně, nikdy nedocházelo, co ve skutečnosti dělá.“⁸⁸ A to je i případ Hösse. Jak sám napsal ve svých memoárech, když budoval největší vyhlazovací zařízení, nikdy mu nepřišlo na mysl, že by jej v budoucnu mohl někdo odsoudit za vraždu. I na konci svého života v polské vazbě zcela nekriticky komentuje svůj život a činy v táboře, kdy na jedné straně uznává, že vyhlazování Židů a dalších etnik bylo zbytečné, ale vzápětí dodává, že díky tomuto vyhlazování se Židé ještě více přiblížili svému cíli. Zároveň dále trvá na svém nacionálně socialistickém smýšlení, potvrzuje, že rozšíření německého životního prostoru bylo nezbytné a koncentrační tábory pro odpůrce režimu nutné.⁸⁹

„To, jak byly možné ony hanebnosti, k nimž docházelo v koncentračních táborech, jsem sdostatek vyložil v předcházejících pasážích i v charakteristikách jednotlivých osob. Já za svou osobu jsem je nikdy neschvaloval. Nikdy, ani v jediném případě se nestalo, že bych já sám týral nebo dokonce usmrtil vězně... Když jsem nyní nucen poslouchat, k jakému hrůznému mučení docházelo v Osvětimi i v dalších táborech, běhá mi mráz po zádech... Proti zlé povaze, lidské špatnosti a krutosti jednotlivých dozorců neexistuje žádná zbraň.... Možná že jsem v rozčilení nepořádků nebo projevů nedbalosti, na něž jsem narazil, vyřkl nejedno zlé slovo, vypustil z úst výrok, kterého jsem se neměl dopustit. Ale nikdy jsem nebyl krutý –

⁸⁷ KATZ, F. E.: Implementation of the Holocaust: The Behavior of Nazi officials. Comparative Studies in Society and History, Svazek 24, Číslo 3 (Červenec 1982), str. 510-599, citace 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/178513>.

⁸⁸ ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta, str. 380.

⁸⁹ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 195-198.

nikdy jsem se nedal strhnout k týrání. Událo se toho v Osvětimi hodně, údajně mým jménem, z mého pověření, na můj rozkaz, o němž jsem nejen nic nevěděl, ale nebyl bych ho ani strpěl či schvaloval. Všechny takové věci se však v Osvětimi děly a já jsem za ně odpovědný.“⁹⁰

Jak vidíme, jediné selhání, kterého se podle svého svědomí Rudolf Höss dopustil, bylo to, že nedokázal zajistit „přátelské podmínky“ v táboře, převychovat dozorce navyklé na kruté zacházení a zamezit tak zbytečnému násilí. Plynové komory a zástupy lidí čekajících na smrt však jeho svědomí netrápily. A proto i na konci svého života, kdy rezignuje na společenský názor, tvrdil: „Necht’ ve mně veřejnost klidně i nadále spatřuje krvelačnou bestii, krutého sadistu, vraha milionů – neboť jinak si široké masy velitele Osvětimi představovat ani nemohou. Nikdy nepochopí, že i on měl srdce, že nebyl zlý.“⁹¹

⁹⁰ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 197-198.

⁹¹ Tamtéž, str. 200.

5. Fyzický způsob řešení konečné otázky

Tato bakalářská práce se opírá o nacistický holocaust a zabíjení nevinných v jeho průběhu. A protože holocaust nebyly jen plynové komory, rozhodla jsem se rozšířit mou práci o kapitolu zabývající se způsoby usmrcování v koncentračních táborech i mimo ně.

Na počátku Druhé světové války ještě nedocházelo k masové likvidaci „podružných ras“. Existovaly koncentrační tábory, které sloužili pro shromažďování asociálů, kriminálních a politických odpůrců. Lidé, které do těchto táborů odvedli, měli šanci na návrat zpět domů v případě odpovídajícího dobrého chování a pilné práce. První vraždy se konaly v nemocnicích, kde pobývali duševně nemocní. Program na jejich likvidaci se nazýval „euthanasie“ a mluvílo se o něm jako o „aktivní pomoci těžce nemocným a umírajícím“.⁹² Provedením byla v roce 1939 pověřena zejména Správa lékařských zařízení, která sídlila v Berlíně v ulici Tiergartenstrasse 4. Tak vznikl krycí název „Akce T4“. Akce T4 měla splnit hned několik účelů. Šlo o uvolnění míst v nemocnicích, snížení sociálních výdajů, uvolnění kapacit zdravotnického personálu, lepší hospodaření s potravinami, lepší péče o vyléčitelné pacienty, ale také vyčištění německého národa od všeho méněcenného.⁹³ Pacienti zemřeli na zástavu srdce po aplikaci fenolové injekce, nebo se k jejich usmrcení využíval plyn z motorových zplodin, kdy byli psychicky nemocní naloženi do speciálně upravených „sanitek“, které je měly převézt do jiných nemocnic. Nikdy do nich ale nedojeli.

Od roku 1941, kdy koncentrační tábory začaly fungovat jako shromaždiště evropského židovstva a místo jejich likvidace, rozvinuly se také metody vraždění vězňů. V prvních měsících se k zabíjení používala střelba do týla. Tímto způsobem zemřelo tisíce lidí, nicméně byl považován za nehumánní, a proto muselo dojít k vyvinutí nové metody, aby mohlo být zavražděno daleko větší množství „škůdců národa“. Pokládám za nutné vysvětlit, co pojem „nehumánní metoda zabití“ znamená. Toto slovní spojení se může zdát velmi nelogické. Problém tkví v tom, že se nejedná o nehumánnost vůči oběti, ale o nehumánnost s ohledem na ty, kteří vykonávali práci vrahů. V případě střelby existovaly dva problémy. První z nich byl technický. Pokud bereme v úvahu, v jakém rozsahu byla provedena likvidace „méněcenných“, je prakticky nemožné, aby bylo každé jedné oběti věnováno tolik času a energie, kolik je potřeba k zastřelení člověka. Tento způsob fungoval v dobách odstraňování malých skupin vězňů, ale nešlo jej uvést do praxe v případě tisícíhlavých transportů. Vedle

⁹² ALY, G (2006): „Konečné řešení“, Přesun národů a vyhlazení evropských Židů. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, str. 37.

⁹³ Tamtéž, str. 37-40.

toho si vysocí představitelé SS kladli otázku humánnosti. Při zabíjení výstřelem do temene hlavy se vrah dostával do příliš osobního styku s obětí, což mnozí vykonavatelé vražd těžce nesli a často páchali sebevraždu. Známa je také abnormální spotřeba alkoholu v řadách členů SS.

O tom, jak vzdálenost vykonavatele a oběti ovlivňuje vykonavatelovu psychiku a poslušnost jsem hovořila v kapitole Experimenty Stanleyho Milgrama a Philipa Zimbarda jako důkaz banality zla. Jednoduše řečeno pokud vykonavatel oběť vidí, nebo se jí dokonce dotýká, má větší tendenci selhat a odmítnout vykonat rozkaz, než když je od oběti vzdálen tak, že ji nevidí, popřípadě ani neslyší⁹⁴. 62,5 % testovaných pak dovedlo experiment dokonce a použilo spouštěč označený jako „smrtelné nebezpečí“. Proto svému účelu lépe sloužili plynové komory.

Rudolf Höss, velitel koncentračního a vyhlazovacího tábora v Osvětimi, své obavy z případného usmrcení zastřelením popisuje ve svých memoárech: „Z poprav zastřelením jsem měl vždycky hrůzu, když jsem pomyslel na ty masy, na ženy a děti. Dost jsem si užil při popravách rukojmí, při skupinových exekucích, které nařídil RFSS nebo RSHA. Nyní jsem byl tedy přece jen klidnější, že my všichni budeme ušetřeni té krvavé lázně a že i pro oběti to bude až do posledního okamžiku šetrnější. Právě to mi dělalo největší starosti, když jsem pomyslel na Eichmannovo líčení, jak zásahová komanda kosí Židy samopaly a kulomety. Prý se při tom odehrávaly hrůzné scény: jak se postřelení dávají na útěk, jak jsou dobíjeni ranění, především ženy a děti. Časté sebevraždy příslušníků zásahových komand, kteří už nemohli unést to, že se neustále museli brodit v krvi. Někteří se z toho i zbláznili. Aby tuhle příšernou práci vůbec přestáli, vypomáhala si většina příslušníků těchto zásahových komand alkoholem.“⁹⁵

Z citace je zřejmé, že aplikovat tento způsob na likvidaci celých etnik by bylo zcela nemožné.

Než popíšu hlavní způsob popravování, musím zmínit, že obrovské množství lidí v táborech zemřelo na následky tamních podmínek. Kapacita koncentračních táborů nepostačovala počtu obětí zde umístěných a v důsledku války docházelo k špatnému zásobování táborů. Práci vězňů využíval průmysl Třetí říše, zejména zbrojní a chemický. Neustále probíhala výstavba a rozšiřování koncentračních táborů, což také prováděli vězni. V nedostatečném oblečení holýma rukama bořili, stavěli, kopali a budovali plynové komory,

⁹⁴ Víme, že absence sluchového efektu výsledky nezměnila tak radikálně jako absence vizualizace.

⁹⁵ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 164.

ve kterých pak měli sami nalézt smrt. Mnoho z nich se ale plynu nedožilo, zemřeli při práci na následky vyčerpání a nemocí. Nutriční hodnota celodenního jídla byla asi 1300-1700 kalorií, k jídlu vězni dostávali bezmasou polévku uvařenou často ze shnilé zeleniny, bylinkovou tekutinu, či nápoj podobný kávě a trochu černého mazlavého chleba.⁹⁶ Ve Státním muzeu v Osvětimi jsem měla možnost shlédnout fotografie vězeňkyň, které váží 25-35 kg. Velké problémy v táboře způsobovaly také nemoci, šlo především o skvrnitý a břišní tyfus, dětskou nomu⁹⁷, úplavici, svrab.

Rudolf Höss popisuje podmínky v táboře v zimě 1941/42. „Velmi zlé to začalo být během blátivého období v zimě 41/42. Chlad přece jenom ještě nějak snášeli, ale hlavní příčinou trvale stoupající úmrtnosti byla vlhkost, ta holá nemožnost se jakkoliv usušit, navíc v primitivních, narychlo sflikovaných, jen zpola hotových kamenných barácích z počátků Birkenau.... Zažil jsem jednou, jak kolona několika set Rusů pochodující mezi Osvětimí a Birkenau na opačné straně dráhy náhle odbočila z cesty a rozběhla se k nejbližším jámám s uskladněnými brambory... Rusové se rýpali v jámách a téměř nebylo možno jim v tom zabránit. Někteří z nich umírali během rytí, s rukama plnými brambor, při žvýkání... V Birkenau nebyly ničím řídkým případy kanibalismu. Já sám jsem objevil jakéhosi Rusa, který ležel mezi hromadami cihel s břichem rozervaných nějakým tupým předmětem: chyběla mu játra. Vzájemně se zabíjeli, aby se domohli něčeho k jídlu.“⁹⁸

Jak se k těmto těžkostem stavěl Höss? Tuto situaci se snažil řešit, ale nešlo mu o to, zajistit vězňům lepší podmínky, aby se měli lépe. Chtěl pro ně lepší podmínky, aby mohli lépe pracovat. Bral je jako stroje, pracovní nářadí, o které se musí pečovat, aby fungovalo. Nemoci, které řádily v táboře, ovlivňovaly také jeho zaměstnance, pro které pracovní prostředí koncentračního tábora nebylo jistě nejmilejší. Höss se snažil upozornit na tragický stav tábora svého nadřízeného Himmlera, který sice přijel na obhlídku v létě 1942, ale správě tábora nijak nepomohl. Vydal rozkaz k likvidaci všech, kteří nejsou schopni pracovat, a tím byl pro něj problém vyřešen.

Trvalé poškození s následky smrti zažívali ti vězni, jež se dostaly do rukou některého z lékařů, kteří prováděli různé experimenty. Sterilizační pokusy a experimenty v rámci genetických a antropologických výzkumů prováděl v Osvětimi prof. dr. Carl Clauberg a dr. Joseph Mengele, známý svými experimenty na dětech, především dvojčatech, a také na

⁹⁶ SMOLEŇ, K. (2008): Státní muzeum v Osvětimi, Průvodce. Archiv státního muzea v Osvětimi, str. 15.

⁹⁷ Noma, zánět tvářové sliznice se sklonem k zvrhovatění a vzniku gangrény, postihuje zejména podvyživené, zanedbané a vysílené děti. Onemocnění většinou končí smrtí.

⁹⁸ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 139.

invaliděch.⁹⁹ Na žádost Hitlera vyšetřoval, zdali je možné ovlivnit, aby se ženě narodila dvojčata, vstříknutím chemikálií přímo do očí dětí se snažil o změnu barvy jejich duhovky, ponořením člověka do vřící vody zkoumal, jakou teplotu kůže vydrží před tím, než člověk zemře, atd. Při svých pokusech většinou nepoužíval anestetika.¹⁰⁰ Vzhledem k tomu, že tyto pokusy Höss ve své knize nijak nereflektuje, nedokážu popsat jeho přístup. Domnívám se však, že stejně jako v případě práce by se na oběti experimentů díval jako na užitečné nástroje, které mohly posloužit německému národu, jako na škůdce, kteří si aspoň částečně odčinili svůj „hřích“.¹⁰¹

V létě 1941 povolal Himmler Hösse do Berlína, aby mu v tajnosti sdělil přání Vůdce. Osvětim měla být přebudována z koncentračního tábora na vyhlazovací a všichni Židé definitivně zlikvidováni. Höss tedy musel vymyslet způsob průmyslového zabíjení ve velkém. Střelbu nebral v úvahu jako možnost. V Kulmhofu se informoval na používání nákladních aut¹⁰², do kterých jsou zavedeny výfukové zplodiny. Po tom, co slyšel v těchto táborech, rozhodl se vymyslet vlastní způsob. Výfukové plyny totiž nefungovaly stoprocentně, nebyly dostatečně silné na to, aby usmrtily všechny lidi v komorách. Některé oběti pouze upadly do bezvědomí a musely být dodatečně zastřeleny. Umírání trvalo příliš dlouho, průměrně 30 minut. V Kulmhofu dokonce vězni prorazili stěny auta a snažili se utéct.¹⁰³ Vybrala jsem další citaci z knihy Velitelem v Osvětimi, která popisuje požadavek na inovaci zplynovacích vozů, abych poukázala na to, že pro Hitlerovy přívržence byla smrt jen technickou záležitostí.

„K zajištění snadného čištění vozu je třeba zřídit uprostřed podlahy vzduchotěsný uzavíratelný odpadový otvor. Odpadový otvor o průměru 200 až 300 mm musí být opatřen sifonovým kolenem, aby řidké tekutiny mohly odtékat i během provozu. K zamezení ucpání odpadového otvoru je nutno sifon nahoře opatřit sítí. Tuhé nečistoty mohou být spláchnuty při čištění vozu velkým odpadovým otvorem. Podlaha vozidla musí lehkým sklonem směřovat k tomuto otvoru. Tím se docílí, že všechny tekutiny budou odtékat prostředkem. Prosakování tekutin do trubek tím bude podstatně omezeno.“¹⁰⁴

⁹⁹ SMOLENÝ, K. (2008): Státní muzeum v Osvětimi, Průvodce. Archiv státního muzea v Osvětimi, str. 17.

¹⁰⁰ Josef Mengele. Wikipedia. citace 21. 10. 2008, přístup z internetu: http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Mengele.

¹⁰¹ Problematikou experimentů se mimo jiné zabývá Vlasta Kladivová v knize „Konečná stanice: Auschwitz - Birkenau“, která kromě experimentů popisuje fungování cikánské části tábora. KLADIVOVÁ, V. (1994): Konečná stanice Aschwitz-Birkenau. Olomouc, Univerzita Paleckého v Olomouci.

¹⁰² Podobné vozy se používali už při Akci T4, o které jsem psala výše. I přes své zápory se tyto vozy hojně využívaly v táborech Sobibor, Belzec, Treblinka a Kulmhof.

¹⁰³ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 218.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 258-259.

Výše uvedená citace vyvrací slova Rudolfa Hösse, který tvrdil, že zabití plynem je „šetné“ k obětem, protože nedochází k žádným tělesným projevům smrti. Odkud tedy pocházely tekutiny a nečistoty, které měly odcházet novým odpadním otvorem? Efekt byl stejný i při užívání plynových komor a Cyklonu B v Osvětimi a dále také v Majdanku. Jak popisuje člen zvláštního komanda, který přežil, v komorách docházelo k bojům o život. Ve chvíli, kdy plyn vhodili do komory, lidé se začali prodírat k východu a lézt po sobě ke stropu, protože plyn působil od spodu. To znamenalo krutou smrt pro děti, staré a nemohoucí, kteří byli ušlapáni a rozdrceni silnějšími oběťmi. Ani ty si však život nemohly zachránit. Tělesné projevy smrti se tedy zřejmě nedostavily působením plynu, ale v boji o život.¹⁰⁵ Z tohoto vyplývá, že výraz „humánní způsob zabíjení“ nereferuje o humánnosti vůči obětem, humánnější než střelba je pouze k vykonavatelům, kteří se nedostanou do takového kontaktu s obětí.

Hössovým vynálezem jsou plynové komory, do kterých byl vsypáván již zmíněný Cyklon B, plyn, který v Osvětimi používala firma Tesch & Stabenow k hubení hmyzu a jiných škůdců. Pro účel zplynování určil Höss budovu krematoria, která se dala lehce odvětrat. Krematorium bylo mírně upraveno pro použití cyklonu B a sloužilo hlavně k popravám Rusů. Hromadná likvidace Židů se začala konat začátkem roku 1942 v k tomu určeném a upraveném bývalém statku, který stál v pozdějším sektoru III tábora Birkenau, kde mohlo dojít k usmrcení až 800 lidí najednou. V průběhu roku 1942 se zvýšil počet transportů a v Osvětimi musel nechat Höss vybudovat další likvidační zařízení a svlékárny. O rok později musel Höss vyřešit i problém odstranění mrtvol. Masové hroby byly přeplněny a další těla již nebylo kam ukládat. Začalo spalování mrtvol, které nemohlo být trvalým řešením, protože obrovské ohně, které plály i v noci, byly vidět na míle daleko a ovzduším se nesl pach spáleného masa. V zimě 1942/43 nechal Höss vybudovat dvě velká krematoria, která za 24 hodin dokázala spálit asi 4000 těl. Další dvě krematoria III a IV byla v důsledku použití úsporných materiálu poruchová. Krematorium III vypadlo z provozu úplně a IV muselo být často odstavováno. Původní zařízení I bylo strženo a zařízení II neboli bunkr V vydržel až do posledních chvil, i když později už jen jako nouzové východisko. Pro představu počtu zemřelých a spálených obětí uvedu následující údaj: „V létě 1944, během maďarské akce, kdy v důsledku zpoždění na železnicích přijíždělo místo plánovaných tří vlaků během 24 hodin vlaků pět, dosahoval počet zplynovaných a spálených ve všech objektech mimo III za 24 hodin něco přes 9000.“¹⁰⁶

¹⁰⁵ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 259-260.

¹⁰⁶ Tamtéž, str. 213.

Celý proces zplynování vypadal následovně. Ihned po příjezdu transportu proběhla selekce. Většina Židů byla určena ke zplynování. Zvláštní komando, které se taktéž skládalo z Židů, odvedl zvlášť muže a zvlášť ženy ke krematoriím, kde se měli v klidu svléknout a podstoupit údajné odvšivení a umytí. Po svléknutí se Židé shromáždili v plynové komoře, která opravdu vypadala jako umývárna. Členové komanda s nimi zůstávali až do poslední chvíle, aby jim oběti důvěřovali. Ihned poté došlo k zašroubování a utěsnění dveří komory a vhození kyanovodíku do větrací šachty. Do dvaceti minut byli všichni mrtví. Po dalších deseti minutách komando odpečetilo dveře a začalo komoru vyklízet. Höss tvrdí, že na mrtvých tělech nešlo pozorovat žádnou deformaci, ale jak již víme, v důsledku předsmrtného zápasu byla mnohá těla znetvořena. Komando muselo mrtvolky nejen vytáhnout z komory, ale také ostříhat ženám vlasy a vytrhat zlaté zuby, obojí bylo určeno k dalšímu průmyslovému zpracování, stejně jako jejich šaty a zavazadla, které s sebou do Osvětimi přivezli. Těla byla spalována v pecích, které byly součástí krematorií, popřípadě v jámách u bunkru II a krematoria IV. Popel vyvážela nákladní auta do Visly.¹⁰⁷

Z této kapitoly je zřejmý vývoj metod zabíjení a hlavně odklon od divokých pogromů k racionálnímu průmyslovému vraždění, které umožnilo vyvraždit celá etnika. Tento průmysl se stal zároveň samostatnou vědeckou disciplínou, která měla za úkol proces racionalizovat, zefektivnit a také zaštitit byrokratickou autoritou a tím jej legitimizovat.

¹⁰⁷ HÖSS, R. (2006): *Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky*. Praha, Academia, str. 219-220.

6. Kdo je vrah?

V následující kapitole zodpovím závěrečnou otázku, která doplní teorii banality zla v souvislosti s holocaustem a završí tak celou práci. V tuto chvíli již vím, co to banální zlo je, jak se projevuje a jak vzniká. Objasnila jsem také to, že podmínky pro jeho bujení existují v reálném čase a prostoru. Všechny tyto podmínky, kterým se věnuji v předchozích kapitolách, koexistovaly v období holocaustu za Druhé světové války a bylo jich využito ke vzniku jedné z největších vraždících mašinérií. Po válce se konal Norimberský proces s nejdůležitějšími nacistickými postavami a později v šedesátých letech se uskutečnily další důležité procesy, při kterých soudy odsoudily obviněné k smrti za činy proti lidskosti, vraždy a podobně. Znamená to tedy, že vrah byl potrestán a svět je zase „čistý“? Kdo je ve skutečnosti vrah?

Pro analýzu, která zodpoví klíčovou otázku kapitoly, jsem zvolila několik kritérií. Jsou jimi: angažovanost, vnímání násilí, způsob rozhodování, přijímání rozkazů a morální zodpovědnost. Tato kritéria jsem zvolila proto, že je můžu aplikovat na kteroukoliv osobu včetně sebe, nikoliv abych odhalila vraha, ale abych odhalila nositele teorie banálního zla, který je potenciálním vrahem v jakékoliv době kdekoli ve světě.

Na dalších řádcích provedu rozbor chování osob na různých stupních rozhodování o smrti a jejího konání v rámci nacistického systému. Jako průřez jednotlivými úrovněmi jsem zvolila čtyři osoby, respektive skupiny osob. Na nejnižším stupni se nachází členové 101. záložního policejního praporu, kteří se přímo zúčastnili pogromů na východě a sloužili také jako hlídky židovských transportů. Jejich úkolem nebylo nic jiného než přímé zabíjení židovských mužů, žen a dětí.

Chováním „obyčejných Němců“ se zabývá kontroverzní kniha Daniela J. Goldhagena „Hitlerovi ochotní katani“¹⁰⁸. Goldhagen tvrdí, že Holocaust byl výlučně židovsko – německou událostí, a že všichni Němci mají v sobě „zakořeněné“ genocidní chování a extrémní antisemitismus. S touto tezí odmítám souhlasit, protože považuji tento předpoklad za neobhajitelný a nesmyslný. Na Goldhagenovu knihu reaguje studie „Structure and Agency in the Holocaust: Daniel J. Goldhagen and His Critics“¹⁰⁹, která se taktéž staví proti Goldhagenově teorii.

¹⁰⁸ GOLDHAGEN, D. J. (1997): Hitlerovi ochotní katani: Obyčejní Němci a holokaust. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.

¹⁰⁹ MOSES, A. D.: Structure and Agency in the Holocaust: Daniel J. Goldhagen and His Critics. History and Theory, Svazek 37, Číslo 2 (Květen 1998), str. 194-219, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2505466>

Jako další „vzorovou“ osobu jsem vybrala Rudolfa Hösse, o jehož úkolu jsem již psala, velel koncentračnímu a vyhlazovacímu táboru Osvětim. Úzce spolupracoval se smrtí, avšak Cyklon B místo něj vhazoval do komor někdo jiný. Jako příklad byrokratického článku, který nemá přímé spojení s realitou a rozhodnutí dělá od pracovního stolu, byl zvolen Adolf Eichmann, odborník na židovskou otázku, organizátor transportů. A jako posledního přichází po Hitlerovi nejdůležitějšího muže Třetí říše, autor „konečného řešení“, Heinrich Himmler.

Jaká byla angažovanost jednotlivých osob při „konečném řešení“? Začneme od nejvýše postaveného, tedy Heinricha Himmlera, kterého můžeme považovat za strůjce a iniciátora všech zločinů. Svou fyzickou nezdatnost v mládí kompenzoval studiem, které ho přivedlo až k teoriím o pěstování rasy a antisemitským knihám.¹¹⁰ Svůj názor na židovstvo i jiné národy si utvořil již v Hitlerových začátcích a s nadšením se přihlásil do jeho řad. V době kariérního vzestupu i na špici systému se nacházel v těsné blízkosti Vůdce, přejímal jeho ideologii a nechával se jí víc a víc strhávat. Byly to Himmlerovy nápady a návrhy, které Hitler nechal realizovat. Himmler jako by byl vždy o krok napřed. Když se v první polovině roku 1940 mluvilo o vystěhování Židů na Madagaskar, Himmler už měl vymyšlenou novou verzi řešení „židovské otázky“ a pracoval na systému jejího provedení. Samozřejmě šlo o vyhlazení evropských Židů a Himmler čekal jen na vhodnou chvíli, aby mohl pohovořit s Hitlerem a získat jeho povolení k této rozsáhlé akci.¹¹¹

Když se ukázalo, že Německo válku prohraje, přišel na řadu další z Himmlerových připravených plánů. Na vlastní pěst začal vyjednávat se Západem, aby tak znemožnil Sovětskému svazu připojit území, které Německo dobilo a šířit bolševismus. V tomto období se značně zmítal mezi fanatickou oddaností ideologii a Hitlerovi a snahou zachránit německý národ za Vůdcovými zády. Považoval se totiž za jeho nástupce a snažil se zajistit si pozici v poraženém poválečném Německu.

Ve srovnání s Eichmannem nebo Hössem můžeme Himmlera považovat za „horšího“. Eichmann i Höss sice věřili Hitlerově ideologii, nicméně kdyby v té době existovala jiná ideologie a jiný „vůdce“, na jejich přístupu k práci by to nic nezměnilo. Himmler však nacismus vytvářel.

¹¹⁰ PADFIELD, P. (1996): Himmler Reichsführer SS. Olomouc, Votobia, str. 23-52.

¹¹¹ BREITMAN, R. (2004): Architekt „konečného řešení“, Himmler a vyvraždění evropských Židů. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, str. 156-159. Himmler byl také autorem nápadu zřídit speciální tábor pro Židy, kteří mají bohaté příbuzné ve Spojených státech, a ty pak vyměňovat za vysoké výkupné.

Jako dalšího posoudím Adolfa Eichmanna, který vlastní rukou nikdy nikoho nezabil, a přesto byl odsouzen jako vrah. Jakožto expert na židovskou otázku se zabýval hlavně přesídlováním Židů na východ a posléze jejich vyhlazováním. Jeho hlavním úkolem bylo organizovat židovské transporty, aby mohlo být co nejvíce Židů přesídleno do ghett, koncentračních a později vyhlazovacích táborů za co nejkratší dobu. Spolu s Himmlerem hledal místa pro založení vyhlazovacích táborů a s Hössem vymýšlel co „nejhumánnější“ způsob zabíjení. Stejně jako Rudolf Höss je i Eichmann typickým příkladem úředníka, který se snaží co nejpoctivěji plnit svou práci a pečlivě plní rozkazy shora. Zkoumání židovské otázky se stalo jeho zálibou, plnění příkazů Vůdce považoval za morální povinnost. Přiznal, že měl známé mezi židovskou elitou a nikdy nezamýšlel jim ublížit.¹¹²

Martin Palouš v doslovu ke knize „Eichmann v Jeruzalémě“ napsal: „...Eichmann Hannah Arendtové je vyličen jako zločinec bez „zlého“ motivu, jak ten, komu vlastně schází jakákoliv vnitřní pohnutka, kdo se stal pouhým agentem jakýchsi objektivních historických sil. Nebyla na něm patrná posedlost zlem, říká Arendtová, ale naprostá „absence myšlení“: jeho činy jako by neměly oporu v osobních rozhodnutích, ale byly pouhými reakcemi vyvolávanými potřebou stále se měnící situace...“¹¹³

Když se po konferenci ve Wannsee¹¹⁴ změnila jeho funkce, zodpovědně přistoupil ke své nové roli. Z experta na židovskou otázku a nucené emigrace, se stal expert na „nucené evakuace“, organizoval Židy v jednotlivých státech, městech, režíroval transporty na východ do vyhlazovacích táborů, což se Eichmannovi jistě jevilo jen jako nevelká změna jeho úkolu, kterého se rád zhostil. Vůbec si neuvědomil, že touto drobnou změnou se zařadil mezi vykonavatele hromadné vraždy statisíců Židů, kterým dříve pomáhal emigrovat do jiných států.

Pokud Eichmanna srovnáme s Himmlerem, můžeme si dovolit říct, že Eichmann nikdy nejednal nad rámec rozkazů, což nelze tvrdit o Himmlerovi, tvůrci holocaustu. V rámci rozkazů se však Eichmann choval velmi aktivně.

Velmi podobně můžeme mluvit o Rudolfovi Hössovi – veliteli koncentračního a vyhlazovacího tábora Osvětim, muži, který nesnesl zbytečné násilí páchané na vězňích jeho tábora, snažil se jim zajistit větší přiděly jídla a hygieničtější podmínky. To vše ale za účelem

¹¹² O jeho životě a roli při „konečném řešení“ pojednává kniha „Eichmann: jeho život a zločiny“ Davida Cesaraniho, CESARANI, D. (2008): Eichmann: Jeho život a zločiny. Praha, Argo.

¹¹³ Cit. dle: ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta, str. 402.

¹¹⁴ GERLACH, CH.: The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate All European Jews. The Journal of Modern History, Svazek 70, Číslo 4 (Prosinec 1998), str. 759-812, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2990683>.

zvýšení jejich pracovního výkonu, nikoliv pro jejich zdraví. Rozdíl mezi Eichmannem a Hössem je v tom, že ač oba úředníci, Höss se na rozdíl od Eichmanna nacházel v „terénu“. Stál u zrodu vyhlazovacího tábora, šetřil metody poprav a hledal tu nejefektivnější, nejhumánnější, viděl utrpení v táboře a umírající lidi. Z Hössových pamětí můžeme pozorovat, jak moc byl snaživý a samostatný pracovník s vlastními podněty, nápady a aktivitami, kterými se snažil nastolit v táboře pořádek a systém. Ač tyto jeho aktivity mohly určitým způsobem a v malé míře ulehčit vězňům přežívání v táboře, jedna z jeho aktivit jim pomohla na smrt. Rudolf Höss objevil a zavedl užívání Cyklonu B k masovému zplynování Židů. Kromě toho spáchal vraždu již před začátkem jeho kariéry v SS, kterou však ospravedlňuje tím, že „zrádce si smrt zasloužil“¹¹⁵. Kromě toho se při svém působení v Dachau zúčastnil poprav, při kterých musel sám střílet. Už na základě těchto událostí, které se v porovnání s masovými vraždami zdají téměř zanedbatelné, je Höss hoden označení vrah.

Na nejnižším stupni nacistické hierarchie se nacházeli muži 101. záložního policejního praporu. Byli to obyčejní lidé z Hamburku a jeho okolí, kteří dostali povolávací rozkaz v důsledku vojenských úspěchů Německa a museli tak narukovat. Většinou nešlo o profesionální policisty či vojáky. První zkušenost s vražděním získali v Rusku a později v Polsku, kde docházelo k židovským pogromům. Christopher Browning popisuje ve své knize „Obyčejní muži“ reakci mužů 101. praporu na první pogrom, kterého se zúčastnili. Tento pogrom byl specifický tím, že u vykonavatelů ještě existovaly morální zábrany a nechut' k vraždění. Úkolem bylo vyvraždit Židy v polském Józefówě. Podle Browninga situaci nezvládal mimo jiné ani velitel jednotky, který byl otřesen a plakal, když se dozvěděl, čím je jeho jednotka pověřena. Svým mužům dal možnost vystoupit z řady a zřici se tak účasti na střílení. Několik z nich tuto nabídku využilo, mnozí si ani neuměli představit, co se vlastně stane, a že by mohli být přiřazeni k popravčí četě. Později se někteří snažili zpětně využít nabídky svého velitele, který se osobně na popravišti vůbec nenacházel, protože situaci psychicky nezvládl. Ti, kteří požádali zpětně o uvolnění, dostali jiný úkol. Mnoho mužů se po několika ranách vytrátilo z místa činu, aby nemuseli podstupovat další střílení, někteří schválně míjeli cíl. Nikdo je ale nekontroloval a v případě projevení „slabosti“ nedošlo k potrestání, naopak byli uvolněni ze služby nebo převeleni k jinému, humánnějšímu úkolu.¹¹⁶

Browning však nastiňuje i další dění, kde došlo k odlišnému přístupu k pogromům. K policejnímu praporu se přidaly pomocné oddíly z obsazených sovětských území, tzv.

¹¹⁵ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 55.

¹¹⁶ BROWNING, Ch. (2002): Obyčejní muži, 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, str. 56-67.

„trawniky“, kteří měli vykonat nejhorší práci. Činnost byla navíc rozdělena na více částí, což znamenalo, že část policejních jednotek shromáždila Židy určené k zabití a druhá část je později spolu s trawniky zabila. I zabíjení při pogromech tedy začalo být trochu systematizované. Postupem času si na své úkoly muži zvykli. Propaganda a pravidelné přednášky a povzbuzování ze strany jejich nadřízených a také kamarádká pospolitost a rutina zapříčinili, že při pozdějších akcích dokázali tito muži vystřelit například při nepokojném shromažďování Židů, divokých transportech nebo při vyklizení ghatt. Masové vraždění podobné tomu v Polsku však psychicky nezvládali.

Zmínila jsem kamarádkou pospolitost, která pomohla členům jednotek ke změně ve vrahy. K tomuto jevu se vyjadřuje Zygmunt Bauman, který jej nazývá jevem solidarity spolupachatelů. Říká, že právě kriminální čin spolčuje pachatele a dává jim možnost později ospravedlnit své jednání jako legitimní, ačkoliv existují důkazy proti nim.¹¹⁷ Tato teorie pravděpodobně přispěla k pozdějšímu „otupení“ jednotek při zajišťování pořádku při akcích v ghettech, transportech a podobně.

Dalším parametrem, který pomůže zodpovědět nastolenou otázku je způsob přijímání rozkazů a rozhodování se. Začnu opět Heinrichem Himmlerem.

Vzhledem k tomu, že Himmlerovo postavení v hierarchii SS už nemohlo být vyšší, rozkazy spíše rozdával, než přijímal. Jeho jediným nadřízeným byl Hitler, jehož ctil a rozkazy vykonával pečlivě, nicméně nestala se z něj Hitlerova loutka. Vždy splnil rozkaz tak, aby to zapadalo do jeho scénáře a Vůdce i on sám byli spokojeni. To vedlo k tomu, že jeho kariéra stoupala pomalu, ale velmi jistě a stejnoměrně. Trpělivost mu pomohla odstranit všechny, kdo by se mohli pokusit získat jeho místo, a tak se stát v podstatě nejdůležitějším mužem Říše, Hitlerovým naštěptávačem a potažmo jeho nejmenovaným nástupcem. Dle mého názoru byl Hitler ideolog a Himmler racionální strůjce a realizátor Hitlerových myšlenek. Dokonce Vůdcovi myšlenky někdy dokázal i předběhnout.

Může se zdát, že Himmler byl příkladem muže rozhodného, jistého sám sebou. Vlivem matčiny výchovy, kvůli svým fyzickým nedostatkům a vzhledu, který neodpovídal vzoru nordické rasy, však trpěl i na vrcholu své kariéry pocitem méněcennosti. Při svých rozhodnutích bojoval mezi poslušností Hitlerovi a tvrdými zásadami SS na jedné straně a tím, co považoval za chování hodné Němce, o kterém tolik četl v knihách vyprávějící historii Německa, na straně druhé. V knize Himmler, Reichsführer SS se táže Peter Padfield: „...šéf Himmlerova osobního aparátu dr. Rudolf Brandt a jeho „kouzelný Buddha“ Felix Kersten,

¹¹⁷ BAUMAN, Z. (2003): *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), str. 222.

oba hovořili o jeho nevyrovnané povaze a neschopnosti rozhodnout se. Tato viditelná rozporuplnost je však přesto jedním z klíčových aspektů vysvětlující jeho povahu: nepotřeboval právě kvůli své nerozhodnosti víru, které by se mohl držet, a pána, jehož mohl poslouchat? Byl si velmi nejistý sám sebou a dokonce si ve srovnání se „starými bojovníky“ strany a árijci, jimiž se obklopoval, připadal jako nedůležitý červ.“¹¹⁸

Za důkaz, který prokazuje Himmlerovu nejistotu při rozhodování, můžeme považovat jeho psychosomatické problémy, které jej sužovali po celou dobu jeho působení v SS: „...v tomto období tedy Himmler podle Kerstenova tvrzení trpěl silným nervovým vypětím. Přijal příkazy od Hitlera a naopak předal Heydrichovi a ostatním Gruppenführerům rozkazy týkající se způsobu provádění razíí a poprav. Možná, že pak pochopil zřůdnost svého úkolu a že to v něm vyprovokovalo konflikt mezi vnitřní averzí vůči tak negermánskému chování a vnější tvrdou slupkou Reichsführera SS, kterou si osvojil – mezi ideály a prostředky k jejich dosažení... (Himmler) hovořil o konfliktu mezi rozkazy a vnitřní averzí vůči masovému zabíjení a genocidě, který měl za následek jeho částečné zhroucení...“¹¹⁹

Adolf Eichmann i Rudolf Höss se nacházejí na podobné příčce nacistické hierarchie a stejně tak jsou podobné jejich reakce na rozhodování a přijímání rozkazů. Höss se do SS dostal vlastně náhodou. Od mládí toužil po vojenském životě, rád pracoval, často nad normu a přivykl si na přijímání rozkazů a vojenské prostředí přijal za rodinné. Tato životní cesta jej přivedla až do jednotek SS, kde si vedl natolik dobře, že získal povýšení na velitele tábora v Osvětimi. Je nutno podotknout, že neprahl po povýšení, kterého se mu vždy dostalo na základě jeho skvělých pracovních výsledků. Za Rudolfa Hösse vždy mluvily činy – výsledky jeho práce. Při potížích s výstavbou tábora zjistil, že co nezařídí sám, to mu nikdo jiný nezajistí. Sám k sobě byl tvrdý a stejné nároky, jako měl na sebe, požadoval i po svých podřízených. V rámci přiděleného úkolu byl velmi rozhodný, aktivní, se snahou najít efektivní rychlé řešení, nezalekl se překážek. Každý nový rozkaz jej motivoval. Slovo Vůdce se pro něj stalo nejvyšším zákonem. O jeho odhodlanosti svědčí následující řádky z Hössových pamětí: „Abych mohl do úkolu zapojit skutečně všechny, musel jsem se rozžehnat se všemi zvyklostmi, z nichž se v koncentračních táborech už stala tradice. Musel jsem od svých velitelů i od mužstva požadovat výkony na hranicích možností, ale musel jsem též jít sám příkladem. - Když byl buzen prostý člen SS, vstával jsem i já. Ještě dříve než začal s výkonem služby, byl jsem už i já na cestě. Na lože jsem se ubíral až pozdě večer.“

¹¹⁸ PADFIELD, P. (1996): Himmler Reichsführer SS. Olomouc, Votobia, str. 258.

¹¹⁹ Cit.dle: PADFIELD, P. (1996): Himmler Reichsführer SS. Olomouc, Votobia, str. 309.

Adolf Eichmann se ke své funkci dostal „náhodou“. Nikdy nebyl výrazným mužem s velkými ambicemi a v pracovním životě přijímal, co mu kdo nabídl. Stejně tak to bylo i s jeho kariérou v SD¹²⁰, kam se přihlásil proto, že skončil jeho vojenský výcvik a zde bylo zrovna místo. Práce ho netěšila, cítil se zklamán, protože začínal od nejnižší příčky a nudil se nad katalogizováním údajů o svobodných zednářích. O pár měsíců později však vzniklo nové oddělení zabývající se Židy a tam získal Eichmann nové místo, tam začala růst jeho kariéra experta přes židovskou otázku. Jeho snahou bylo „politické řešení“ židovské otázky, tedy vyhnání Židů. Za opozitum Eichmann považoval „fyzické řešení“, čili vyhlazení.¹²¹ Jak se zlepšovala jeho pozice, rostla i jeho motivace k práci, míra jeho angažovanosti, rozhodnost a nadšení. Můžeme říct, že dokud řešil židovskou otázku „politicky“, pomáhal vlastně Židům hledat místo v jiných státech a emigrovat, čímž zachránil mnoho životů. Ve chvíli, kdy se změnil Hitlerův, respektive Himmlerův plán na „konečné řešení“, Eichmannova funkce se mírně pozměnila. Důsledky této změny však byly katastrofální. Úspěch, který ve své funkci sklízel, jej činil aktivnějším, horlivějším a pracovitějším.

„Když Eichmann při policejním výslechu řekl, že by poslal na smrt i vlastního otce, kdyby toho bylo zapotřebí, chtěl tím nejen zdůraznit vysoký stupeň své poslušnosti a závislosti na rozkazech, ale také ukázat, jaký byl vždy idealista.“¹²²

Můžeme říct, že do chvíle než se dostal na „své“ oddělení SD, nechal se „unášet životem“, plnil zadané úkoly, ale jeho přístup byl indiferentní. Až od svého působení v Židovském referátu se z něj stal aktivní uvědomělý pracovník se zájmem o zadané úkoly a schopností přednést vlastní návrhy řešení.

V případě jednotky 101. záložního policejního praporu můžeme vynechat aspekt rozhodování, protože tito muži se nacházeli na nejnižší příčce v nacistické hierarchii a neměli možnost rozhodovat. Jejich úkolem bylo pouze plnění rozkazů. Víme, že se jednalo o obyčejné občany Německa, kteří pravděpodobně neprošli žádným vojenským výcvikem, maximálně policejní službou. Z toho důvodu nebyli zvyklí poslouchat vojenské rozkazy a už vůbec ne ty, které se přičily jejich přesvědčení. Tito muži neuměli a nechtěli zabíjet. Přesto však většina z nich nevyužila nabídky majora Trappa a střelení se nevyhnula. Browning ve své knize tvrdí, že si mnozí z nich neuměli představit, co budou muset podstoupit. V závěru knihy však za použití teorie plynoucí z Milgramových experimentů a Baumanovy Modernity a

¹²⁰ Sicherheitsdienst, Bezpečnostní služba říšského vedoucího SS.

¹²¹ ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta, str. 52-58.

¹²² ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta, str. 59. Idealistou rozumí Eichmann člověka, který žije pro svou ideu a je ochoten jí vše a všechny obětovat.

holocaustu vysvětluje jejich chování již zmíněnou kamarádkou pospolitostí. Nikoliv poslušnost autoritě, kterou byl vzdálený a pro tyto muže téměř nepředstavitelný Hitler, ale kolektivní povinnost je přinutila ke spoluúčasti na vraždění.

Tuto teorii potvrzuje i Christopher Browning: „V první řadě ti, kteří vystoupili, přenechávali „špinavou práci“ svým kamarádům. Prapor musel střílet, i když se jednotlivci střílení vyhnuli. Odmítnout účast na střílení proto znamenalo odmítnout podíl na nepříjemné kolektivní povinnosti. S ohledem na kamarády to byl vlastně asociální akt. Ti, kteří nestříleli, riskovali izolaci, odmítnutí a zavržení, což byla nemilá perspektiva, když člověk patřil k sevřené jednotce rozmístěné v cizí zemi mezi nepřátelským obyvatelstvem, kde neměl prakticky žádné možnosti získat podporu nebo navázat společenské vztahy. Tuto hrozbu izolace posilovalo i vědomí, že vystoupení z řady by mohlo být považováno za jakousi morální výtku vlastním kamarádům...“¹²³

Posledním kritériem této analýzy je vnímání násilí. Iniciátor konečného řešení Heinrich Himmler byl znám pro svou lásku ke zvířatům a odpor k lovům. Svému osobnímu lékaři se svěřoval se svým názorem na lov: „Podle svých slov se rád procházel po otevřené krajině a stopoval zvěř. Ale mířit s pomocí dalekohledu z úkrytu na ubohé, nevinné, bezbranné popásající se stvoření považoval podle svých slov za vraždu... „Často jsem skolil kus vysoké,“ řekl Himmler, „ale pak jsem trpěl výčitkami svědomí pokaždé, když jsem nepodíval do jeho zavřených očí.“¹²⁴ Vášnivě se však dokázal rozhovořit o tom, jak je třeba zabíjet i ženy a děti, z nichž by jinak vyrostli nepřátelé, kteří by zahubili německý národ. Židé pro něj byli méně než zvířata, byl to obtížný hmyz, nemoc, plevel. Přesně tato slova rád používal, když propagoval své myšlenky.

Důsledek svých rozkazů viděl Himmler poprvé při hromadné popravě u Minsku, což bylo v době, kdy Höss už rozšiřoval Osvětim a stavěl plynové komory. Značně přehnaná výpověď osoby, která Himmlera na tuto cestu doprovázela, mluví o tom, jak byl Himmler otřesen, když se zblízka podíval na zastřelení skupinky Židů, kteří si museli lehnout do masového hrobu na mrtvá těla předchozí „vářky“, a kterak zavrával a odběhl do lesa, aby se vyzvracel. Padfield tuto verzi popírá, protože neodpovídá dalšímu dění, nicméně uznává, že Himmler mohl být v šoku a polemizuje o tom, že právě tato akce jej přinutila Himmlera, aby začal uvažovat o „humánnějším“ způsobu zabíjení, tedy o plynu.¹²⁵

¹²³ BROWNING, Ch. (2002): Obyčejní muži, 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, str. 156.

¹²⁴ PADFIELD, P. (1996): Himmler Reichsführer SS. Olomouc, Votobia, str. 334-335.

¹²⁵ Tamtéž, str. 326-327.

Rudolf Höss ve svých pamětech vzpomínal na Himmlerovu návštěvu Osvětimi, kde si nechal předvést celý proces zplynování. Höss uvádí, že nadřízenému předvedl celý proces, včetně otevření komory po zplynování, vytahování mrtvol a jejich spalování. Himmler údajně nedal najevo známky znechucení nebo šoku, pouze sledoval celý proces, stejně jako absolvoval prohlídku tábora, viděl zubožené děti, vyhublé vězně i primitivní nehygienické podmínky. Na nic nereagoval, pouze prikázal zvýšit výkony v táboře.¹²⁶

O přístupu Rudolfa Hösse jsem již psala. Je víc než paradoxní. Ještě před svou kariérou vůdce koncentračního tábora spáchal osobně, vlastní rukou vraždu. Ani tenkrát to pro něj neznamenal žádný morální problém. Později vzpomíná na svou první účast při fyzickém trestu v táboře Dachau, kdy se „hrůzou zachvíval při celém výjevu“, „byl rozrušen“ a „polévalo ho střídavě horko a chlad“¹²⁷. O pár stránek dále popisuje, jak se jeden z transportů odebrá k plynovým komorám: „Docházelo tedy k pohnutým scénám, které dojímal všechny přítomné. Na jaře 1942 kráčely pod kvetoucími ovocnými stromy selské usedlosti stovky kvetoucích lidí, většinou nic netušících, do plynových komor, smrti vstříc.“¹²⁸

Podle mého názoru si jak Himmler tak Höss uvědomovali hrůzu, která plynula z jejich činů. Myslím si ale, že se dokázali natolik distancovat od reality a brali v potaz jen ideologické myšlenky, kterými byli živeni, nebo se jimi sami živili, že své činy brali jako břemeno, které musí nést, aby zachránili německý národ před „morem“, který by je jinak v podobě Židů zahubil.

Adolf Eichmann byl v ohledu násilí typickým úředníkem. Vládl zpoza svého stolu a o tom, jak probíhá zabíjení „v terénu“ mohl pouze slyšet. Jezdil sice často do Osvětimi, ale vzhledem k tomu, že nešlo o čistě vyhlazovací zařízení, navíc postavené na obrovské ploše, bylo pro něj poměrně jednoduché vyhnout se jakémukoliv svědectví násilí. Nicméně i Eichmann podstoupil zkušenost s masovou popravou. Stejně jako u Himmlera se to stalo v Minsku, odkud měl podat zprávu o aktuální situaci. Když přijel na pole, kde se střílelo, akce již téměř končila. Eichmannovi však stačilo i to málo, co mohl vidět. Na zpáteční cestě se zastavil ve Lvově, kde se zúčastnil dalších poprav a o několik měsíců později musel odjet služebně do Treblinky, kde mu byl podrobně popsán proces zplynování. Toto je však jediná zkušenost, kterou Eichmann s vražděním měl. Sám nikdy nemusel tasit zbraň, jako třeba Höss a když byl po válce uvězněn, odpověděl záporně na dotaz, zda si kdy myslel, že bude odsouzen jako vrah.

¹²⁶ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 232-233.

¹²⁷ Tamtéž, str. 79.

¹²⁸ HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, str. 167.

Takto Eichmann reagoval na svou jedinou zkušenost se smrtí: „A tak jsem uviděl další strašlivou věc. Byla tam už skoro zasypaná jáma a ze země vytékal pramínek krve. Něco podobného jsem ještě neviděl. Měl jsem svého úkolu po krk... Ačkoliv Eichmann Müllerovi říkal, že na takové věci není „dosti silný“, že nikdy nebyl voják a nikdy nesloužil na frontě, že se nikdy nedostal do akce, že z toho pak nemůže spát a zdají se mu příšerné sny...“¹²⁹

I přes to, že Eichmann měl minimální zkušenost s děním na východě, byl si jasně vědom toho, kam posílá všechny vlaky plné Židů, jejichž systému tak umně velel. Je pro mě až překvapivé, že ač na něj osobní zážitky z Treblinky a Minsku tak hluboce zapůsobily, nikdy nepomýšlel na ukončení své kariéry experta na „fyzické řešení židovské otázky“.

Jak již víme, jednotka „obyčejných mužů“ se snažila zabíjení vyhýbat. Existovaly různé způsoby; mnozí muži našli odvahu a požádali svého nadřízeného o uvolnění, někteří stříleli schválně mimo, nebo se prostě z popraviště vzdálili. Jak jsem již napsala, s ohledem na „kolektivní povinnost“ nešlo takové chování praktikovat neustále. Postupem času došlo také k rozdělení povinností, akce byli menší a muži si na střelení prostě zvykli. Vymysleli také nové možnosti vyhnout se střelení, nebo dokonce Židy propouštěli. Neumím si představit, že by něco takového udělal například Rudolf Höss. Je zřejmé, že muži 101. praporu nepodléhali tolik ideologii, jako se spíš snažili vyhnout trestu, který mohl eventuálně následovat jejich neposlušnost. Možná cítili s národem, který se snažili bránit, propaganda nadřazené rasy a rasová čistota jim však očividně nic neříkala. Celá tato ideologie jim přinesla více problémů než užitku. Mnoho z nich nevydrželo psychickou zátěž a spáchali sebevraždu, ostatní se snažili získat ztracenou rovnováhu nadměrným požíváním alkoholu, někteří se zbláznili.

Z následující citace je zřejmé, že se postupem času policisté naučili, jak se vyhnout střelení, aniž by je rota izolovala: „Jiní policisté byli opatrnější a nestříleli jen tehdy, když nebyl přítomen žádný důstojník a byli mezi spolehlivými kamarády, kteří měli stejné názory... Při malých akcích se často stávalo, že Židy, které jsme vybrali, jsme zase pustili. To se stávalo, když byla jistota, že se o ničem z toho nedozví žádný nadřízený. Časem se člověk naučil posuzovat kamarády, a jestli může riskovat to, že navzdory platným nařízením chycené Židy nezastřelí, ale pustí je.“¹³⁰

Co tedy vyplývá z výše uvedeného? Kdo je vrahem? Podle mého názoru, který jsem si utvořila nejen na základě této analýzy, ale vlastně celé mé práce, jsou vrahy všichni výše

¹²⁹ ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta, str. 121.

¹³⁰ BROWNING, Ch. (2002): Obyčejní muži, 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, str. 114.

zmínění. Nebylo možné očekávat, že by Heinrich Himmler vyšel z této analýzy očištěn. Do poslední chvíle bojoval a nechával zabíjet. Jak se totiž píše v knize Eichmann v Jeruzalémě: „...právní a morální odpovědnost toho, kdo vydá oběť na smrt, není podle našeho mínění menší než toho, kdo zavraždí.“¹³¹ Můžeme vůbec u Himmlera mluvit o nějaké morální zodpovědnosti? Ano, překvapivě můžeme. Himmler nikdy nepřevzal morální zodpovědnost za lidské životy, nýbrž za záchranu a pozdvižení svého národa. Pro tento úkol byl ochoten obětovat cokoliv a kohokoliv. Eichmannovými slovy můžeme Himmlera označit za idealistu.

Eichmannova morálka, stejně jako Hössova byla nahrazena technickou zodpovědností za práci, kterou odváděli. Rudolfa Hösse můžeme počítat mezi vrahy i kdybychom nebrali ohled na jeho činnost v Osvětimi. Zavraždil ještě před tím, než koncentrační tábor v Osvětimi vůbec stál. Jeho podíl na smrti statisíců obětí je tak velký, že není třeba jeho chování a pohnutky analyzovat, abychom jej mohli odsoudit za vraždu. Byl to on, kdo objevil a uvedl do praxe Cyklon B, který umožnil vraždění v tak velkém měřítku.

Adolf Eichmann – při jeho procesu v Jeruzalémě vznikla věta o morální zodpovědnosti toho, kdo posílá oběti na smrt, kterou jsem citovala výše a tomuto muži je určena. Jako jediný z vybraného vzorku, který jsem analyzovala, vlastní rukou nikdy nikoho nezabil. Tento fakt se sice může jevit zajímavým, nic z něj však nevyplývá, protože bez jeho vědomostí, organizačních schopností a zápalu by však vlaky do Osvětimi, Treblinky a další „zařízení smrti“ nikdy nevyjeli. Byl kolečkem v obrovské byrokratické mašinérii, která by se mohla polámat, pokud by se zrovna toto „polámalo“. Bez jeho přispění by sotva mohl nacistický holocaust probíhat tak systematicky. I on proto nese označení vrah.

Paradoxně se ukázalo, že ti, kteří zmáčkli spoušť, se na pomyslné škále viny umístili nejlépe. Mluvím o 101. záložním policejním praporu. Tito normální obyčejní muži projevili lidskost svou „slabostí“. Samozřejmě i oni jsou vrahy, protože zabili, ale ukázali jakési svědomí a uvědomovali si, že zabíjet je špatné. Oni jediní dokázali neuposlechnout rozkaz a aspoň několik životů tak ušetřili. Ti, kteří byli od míst činu nejdál, v teplých pracovnách za svými pohodlnými psacími stoly, nesou daleko větší vinu. Kdybychom spočítali „počet obětí na hlavu“, všichni „Himmlerové“ a „Eichmanni“ by jich měli připsáno nespočetně více než policisté 101. pluku, kteří drželi zbraň v ruce.

¹³¹ ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta, str. 283.

Závěr

Když jsem si vybrala téma „Banalita zla“ pro svou bakalářskou práci, měla jsem o tomto tématu základní znalost z hodin sociálních dějin. Námět se mi jevil lehce uchopitelný a přitom nový a zajímavý, což jsem uvítala. Rychle jsem však pochopila, že toto téma rozhodně není jednoduše postihnutelné. Nenechala jsem se ale odradit, protože mě fascinoval postupný vývoj nejen práce samotné ale i mého myšlení, což mě velmi motivovalo k hlubšímu bádání.

Snažila jsem se pochopit proč, a jak se z lidí stávají vrazi a co bylo na nacistickém holocaustu tak výjimečné. Přitom mě výsledky práce doprovázely po celou dobu psaní. Záměrně jsem užila slovo závěry v množném čísle, protože tato práce doložila ne jednu, ale dvě hypotézy. Hlavní otázky položené na začátku zněly: „Byl holocaust jedinečnou událostí?“ a „Kdo se může stát vrahem?“. Na obě otázky samozřejmě existují jednoduché odpovědi, které se vyznačují komplikovanou interpretací, která se jeví překvapivou zejména pro tu část populace, která si s holocaustem spojuje pouze období Druhé světové války, nacistické Německo a koncentrační tábory a pod pojmem vrah si představuje krvelačného zabijáka s motivem, který trpí psychickou poruchou. Ještě před tím, než jsem se tímto tématem začala zabývat, byla toto i má představa. Nepřemýšlela jsem o holocaustu jinak než většina lidí, považovala jsem jej za historickou událost, se kterou se dnes mohu setkat už jen v knihách a muzeích. Přitom jde o problematiku, která se dennodenně dotýká každého z nás.

Vysvětlila jsem, že slova holocaust a genocida jsou synonyma. A také jsem analyzovala rozdíl mezi Holocaustem, který byl svým způsobem jedinečnou událostí za Druhé světové války z hlediska velikosti, použitých zbraní a rasy, na kterou se zaměřil. Holocaust s malým „h“ je název pro jakoukoliv racionální masovou genocidu, která nese prvky popsané dříve v této práci. Holocaust tedy nebyl jedinečnou událostí, opakoval se a stát se může kdykoliv v dnešní době či blízké budoucnosti. Podstatou každé masové genocidy je racionalizace, pomocným nástrojem pak pasivita lidí, kterou umí nastolit díky velkému byrokratickému aparátu, který využívá propagandu a dehumanizaci lidských bytostí. Ale jaký systém by mohl podpořit vznik tak silné byrokracie¹³², která by umožnila další holocaust? Je to pouze autoritativní systém? Označila jsem autoritativní systém jako ideální pro koexistenci podmínek umožňujících holocaust a zároveň jsem také napsala, že pouze pluralitní systém může holocaustu zabránit. Nicméně ani pluralitní systém jako forma státu nezaručuje

¹³² Respektive jaký systém by umožnil, aby byrokracie získala takovou moc. Byrokracie totiž existuje v každém státě a liší se jen velikostí a pravomocemi. Byrokracie je základním stavebním kamenem pro rozpoutání holocaustů.

neexistenci banálního zla, neboť nejde o formu ale o kvalitu. Zdá se, že totalitní organizace mohou existovat i uvnitř politické plurality. Právě tyto organizace představují největší hrozbu a je třeba začít právě u nich. Mohou se rozvinout natolik, že pohltnou pluralitní „nadsystém“ a zastoupí ho, čímž vznikne prostor pro další rozvoj banálního zla. Politický systém je jako lidské tělo - abychom zabránili jeho „onemocnění“, musíme se mu věnovat nejen v období „nemoci“. I vlastnímu tělu poskytujeme prevenci proti chorobám. A proto, abychom omezili možnost existence banálního zla uvnitř na první pohled „zdravého“ systému, je třeba sledovat, zda uvnitř systému nevznikají skupiny, které by mohly narušit rovnováhu a umožnit tak rozvoj banálního zla. Takovou prevencí je například politicky aktivní obyvatelstvo se zájmem o dění v zemi.

Hannah Arendtová říká, že: „...autoritativní režimy se mohou rozvíjet v regionech, kde existují postradatelné masy lidí. Tedy v zemích jako je Čína, Rusko, Indie. Tyto masy jsou apatické vůči veřejnému dění, zřídka se účastní voleb a nemohou být z hlediska svého počtu či lhostejnosti zařazeny do žádného útvaru, který se zakládá na společném zájmu. Protože nejsou postiženy politickým životem, je jednodušší zde zavádět nové propagandistické metody, jako i ignorovat opozici.“¹³³ Myslím si, že se tyto režimy mohou rozvíjet kdekoli, pokud se naskytne vhodné podmínky. I přesto, že vysoký počet obyvatel napomáhá rozvoji autoritativních režimů, nepovažuji ho za předpoklad.

Díky úspěchu totalitních hnutí se podařilo zničit dvě iluze o demokracii. První byla představa o tom, že všichni lidé se aktivně podílejí na veřejném životě a sympatizují s některou politickou stranou. Tím bylo prokázáno, že demokracie se také může opírat o menšinu, která dokáže vnutit své názory většině. Druhou iluzí bylo, že politicky lhostejné masy nejsou pro stát nijak důležité. Naopak. Demokracie funguje právě díky tichému souhlasu apatických obyvatel.¹³⁴

Podle mého názoru se autoritativní režimy mohou rozvíjet kdekoli ve světě a na velikosti či počtu obyvatel nezáleží. Souhlasím však s Arendtovou v tom, že ve chvíli, kdy se lidé neúčastní politického života, dávají tím volné pole působnosti pro pomalé rozrůstání autoritativních skupin, které čekají na příležitost projevit se v plné síle a uskutečnit své ideje, které ne vždy dodržují základní morální hodnoty.

Aby tedy demokracie nebyla vlada menšina podpořená pasivitou většiny, je třeba, aby se lidé zapojili do veřejného života, který tak učiní kvalitnějším. Silná politická pluralita je

¹³³ ARENDT, H. (1996): Původ totalitarismu I-III. Praha, Oikymen, str. 437.

¹³⁴ Tamtéž, str. 438.

opravdu jediným lékem proti banálnímu zlu. I Stanley Milgram prokázal, že poslušnost vůči autoritě klesla při jeho experimentech k nulovým hodnotám, když se experimentu zúčastnili dva experimentátoři, kteří interpretovali rozdílné názory na celý pokus.¹³⁵ Může se zdát, že v politické „vřavě“ hlas jednotlivce zanikne, ale není tomu tak, pokud tento hlas zazní dostatečně silně a opakovaně.

Druhým závěrem, který z mé práce vyplývá, je nepříjemný fakt, že každý z nás se může stát vrahem. Ano, opravdu každý. Ve chvíli, kdy se k moci dostane autoritativní skupina ideologů s mocnou byrokracií „v zádech“, je pouze otázkou času, kdy se z běžného obyvatelstva stanou poslušné „ovečky“ legitimující činy vládnoucí menšiny. Vrah se totiž nepozná jen podle krvavých rukou a zbraně v ruce. Dávno to nejsou otisky prstů, které jasně ukážou, kdo zabil. Moderní doba přináší moderní nástroje – razítka, podpisy, rozkazy. Právě ty umožnily zlikvidovat miliony nevinných lidí a mohou to dokázat kdykoliv znovu. V poslední kapitole jsem dokázala, že právě ti, kteří drželi v ruce zbraň, nesli na zabíjení nejmenší morální podíl. O morálku se totiž celá teorie banálního zla opírá a v případě silné morálky nemůže banální zlo existovat. Uklidnit špatné svědomí není těžké. Události, jako byl nacistický Holocaust, se totiž vždy uskutečňují všeobecného „lepšího“ dobra. Tato myšlenka přinesla klid ve spaní mnoha účastníkům holocaustu. Ale jakožto svobodní lidé s určitými právy se přece nemusíme zodpovídat systému, nadřízeným, vládcům. Ti jsou tu pro nás, ne my pro ně. Zodpovídáme se pouze sami sobě. Ve chvíli, kdy si nejsme jisti svým jednáním, stačí se zeptat: „Je to, co se chystám udělat, správné?“ Na jednoduchou otázku existuje jednoduchá odpověď. Není třeba nic ospravedlňovat, vysvětlovat. Odpověď zní buď ano, nebo ne. Se schopností rozlišovat dobro a zlo jsme vyrůstali od malička, touto schopností oplývá každý člověk a nelze se jí zbavit. Právě díky této schopnosti bych mělo být lehké odhalit vrahy. Schopnost odlišovat zlo a dobro je ovlivněna konvencemi a institucemi, a proto je značně potlačena. Vrahů je bohužel takové množství, že bude snadnější ukázat na ty, kteří nevraždili. Jsou jimi všichni ti, kteří se nacistickému systému postavili, ti kteří ukrývali doma prchající Židy a tím riskovali vlastní život. Všichni ti, kteří projevíli svůj nesouhlas. Zbytek národa, potažmo světa, který věděl o tom, co se v Německu a na dobytých územích dělo, odvrátil pohled, nezasáhl a mlčel, je z morálního hlediska vrahem.

Phillip Zimbardo, který zkoumal chování vězňů a dozorců v uměle vytvořeném vězeňském prostředí, referuje také o jevu, který nazývá „banalita heroismu“ a staví jej do protikladu banálního zla Hannah Arendtové. Zimbardo tvrdí, že: „Za určitých podmínek a pod určitým

¹³⁵ BAUMAN, Z. (1989): *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, str. 229.

sociálním tlakem dokážou obyčejní lidé konat neobyčejné skutky, které by jinak byly nemyslitelné.¹³⁶ Zimbardo mluví o třech skupinách lidí. Určité společenské nastavení způsobuje, že jedna skupina má tendenci páchat zlé skutky, druhá skupina pouze pasivně přihlíží a tím se také stává vinnou. Třetí skupina může být pak popsána jako první. Za určitých okolností, které nutí občany, aby se rozhodli, zda se přikloní na stranu dobra či zla, se tato skupina automaticky rozhodne pro dobro a stejně bezmyšlenkovitě, jako nositelé banálního zla páchají nepředstavitelné hrůzy, koná tato skupina nositelů banálního heroismu dobré činy, které pomáhají těm, kteří pomoc potřebují.¹³⁷ Tito „hrdinové“ v sobě mají zakořeněný silný smysl pro morálku. Osobně doufám, že se v naší společnosti najde dostatek morálně silných lidí, kteří nedovolí, aby se banální zlo rozvíjelo a umožnilo opakování historie, které si nikdo nepřeje.

Na závěr shrnu podmínky, které důležité pro zachování „zdravé“ společnosti a v součinnosti dokážou předejít jednání, které se může rozvinout v holocaust. Základem každé společnosti je kvalitní silná demokracie, kde se občané aktivně účastní sociálního a politického života, mají jasné stanovené hodnotové žebříčky a nejsou lehce zmanipulovatelní. Aby taková společnost skutečně existovala, doporučuji začít ji „vychovávat“, což nejlépe zastanou vzdělávací instituce a základní jednotka každého státu - rodina. Fundamentem plnohodnotné společnosti je nepochybně pevná právní základna položená na správně definovaných a dobře chráněných základních lidských právech a svobodách, které vycházejí z morální podstaty.

V pluralitní společnosti, kde jsou lidé ovlivňováni mnoha autoritami, nemůže dojít k událostem, které se stali za 2. světové války v Německu, v bolševickém Rusku, při masakru v My Lai ve Vietnamu, ve Rwandě¹³⁸ atd. Podle Garbetta dochází v pluralitní společnosti k vyjednávání a smlouvání mezi autoritami i mezi autoritou a podřízeným, který si vybírá, kterou autoritu bude poslouchat a do jaké míry.¹³⁹

Mohlo by se zdát, že rozum a racionalita mluví za takovou společnost, ale není tomu tak. Jak jsem dokázala ve své práci, právě racionalita je nástrojem holocaustů a genocid, a proto si

¹³⁶ ZIMBARDO, P. - FRANCO, Z.(2007): Celebrating Heroism. citace 7. 12. 2008, přístup z internetu: <http://www.lucifereffect.com/heroism.htm>.

¹³⁷ ZIMBARDO, P. - FRANCO, Z.(2007): Celebrating Heroism. citace 7. 12. 2008, přístup z internetu: <http://www.lucifereffect.com/heroism.htm>.

¹³⁸ O této problematice pojednává například MUELLER, J.: The Banality of „Ethnic War“. International Security, Svazek 25, Číslo 1 (léto 2000), str. 42-70, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2626773>.

¹³⁹ GARBETT, G. K.: Review on Migram, Stanley: Obedience to authority: an experimental view. Man, New Series, Svazek 10, Číslo 1 (Březen 1975), str. 167-168, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, citace 3. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2801239>.

myslím, že by rozum neměl v určitém ohledu zvítězit nad svobodou jednotlivce a humanitou. To se pojí i s rozsáhlou byrokracií, což znamená potřebu začít s redukcí její velikosti a eliminací vlivu. Pokud se lidé zbaví xenofobie a nahradí ji tolerancí a respektem vůči odlišným rasám a náboženstvím, to znamená, že přestane být důležité rasové, náboženské či národnostní hledisko, a lidé se začnou považovat za sobě rovné jedince, pak bude svět na dobré cestě v boji proti banálnímu i radikálnímu zlu.

Použitá literatura

Knihy:

- ALY, G. (2006): „Konečné řešení“. Přesun národů a vyhlazení evropských Židů. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, 348 str., ISBN 80-7203-833-8
- ARENDT, H. (1996): Původ totalitarismu I-III. Praha, Oikoymenh, 679 str., ISBN 80-86005-13-5
- ARENDT, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě, Zpráva o banalitě zla. Praha, Mladá fronta, 428 str., ISBN 80-204-0549-6
- BAUMAN, Z. (2003): Modernita a holocaust. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON), 331 str., ISBN 80-86429-23-7
- BREITMAN, R. (2004): Architekt „konečného řešení“, Himmler a vyvraždění evropských Židů. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, 354 str., ISBN 80-7203-629-7
- BROWNING, CH. (2002): Obyčejní muži, 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku. Edice Historické myšlení, řada Totalitarismus a šoa, Praha, Argo, 222 str., ISBN 80-7203-416-2
- CESARANI, D. (2008): Eichmann: Jeho život a zločiny. Praha, Argo, 420 str., ISBN 978-80-7203-951-7
- DWORKOVÁ, D. - PELT, R. J. VAN (2006): Osvětim 1270 až současnost. Praha, Argo, 512 str., ISBN 80-7203-751-X
- FINKELSTEIN, N. G. (2006): Průmysl Holocaustu, Úvahy o zneužívání židovského utrpení. Praha, Dokořán, 151 str., ISBN 80-7363-068-0
- GOLDHAGEN, D. J. (1997): Hitlerovi ochotní katani: Obyčejní Němci a holocaust. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 607 str., ISBN 80-7106-206-5
- GROSS, J. T. (2001). Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland. Princeton, Princeton University Press, 261 str., ISBN 0-691-08667-2
- HÖSS, R. (2006): Velitelem v Osvětimi: Autobiografické zápisky. Praha, Academia, 270 str., ISBN 80-200-1471-3
- KLADIVOVÁ, V. (1994): Konečná stanice Auschwitz-Birkenau. Olomouc, Univerzita Paleckého v Olomouci, 125 str., ISBN 80-7067-393-1
- PADFIELD, P. (1996): Himmler Reichsführer SS. Olomouc, Votobia, 609 str., ISBN 80-7198-283-0

- SMOLEŇ, K. (2008): Státní muzeum v Osvětimi, Průvodce. Archiv státního muzea v Osvětimi
- TERNON, Y. (1997): Genocidy XX. století: Zločinný stát. Praha, Themis, 358 str. ISBN 80-85821-45-1
- ZIMBARDO, P. (2007): The Lucifer Effect: Understanding How Good people Turn Evil. New York, Random House Trade Paperbacks, 551 str., ISBN 978-0-8129-7444-7

Odborné studie:

- BRETON, A. – WINTROBE, R.: The Bureaucracy of Murder Revisited. The Journal of Political Economy, Svazek 94, Číslo 5 (Říjen 1986), str. 905-926, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/1833187>
- CLARKE, B. (1980): Beyond the ‚Banality of Evil‘. British Journal of Political Science, Svazek 10, Číslo 4 (Říjen 1980), str. 417-439, citace 2. 10. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/193569>
- DARLEY, J. M. (1992): Social Organization for the Production of Evil. Psychological Inquiry, Svazek 3, Číslo 2, str. 199-218, citace 21. 10. 2008, přístup z internetu: www.jstor.org/stable/1449220
- GARBETT, G. K.: Review on Milgram, Stanley: Obedience to authority: an experimental view. Man, New Series, Svazek 10, Číslo 1 (Březen 1975), str. 167-168, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, citace 3. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2801239>
- GERLACH, CH.: The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate All European Jews. The Journal of Modern History, Svazek 70, Číslo 4 (Prosinec 1998), str. 759-812, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2990683>
- GREEN, L.: The Problem Of Evil: Why Do „Good“ People Do Bad Things. Fox News, 11. dubna 2007, citace 8. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.foxnews.com/story/0,2933,265314,00.html>
- KATZ, F.E.: Implementation of the Holocaust: The Behavior of Nazi officials. Comparative Studies in Society and History, Svazek 24, Číslo 3 (Červenec 1982), str. 510-599, citace 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/178513>

- KOŽUŠNÍK, E.: Byrokracie a encyklopedie. blog {d}Byrokrat, 25. 11. 2007, citace 17. 6. 2008, přístup z internetu: <http://byrokrat.blogspot.com/2007/11/byrokracie-encyklopedie.html>
- KOŽUŠNÍK, E.: Citace: Max Weber. blog {d}Byrokrat, 9. 12. 2007, citace 17. 6. 2008, přístup z internetu: <http://byrokrat.blogspot.com/2007/12/citace-max-weber.html>
- MOSES, A. D.: Structure and Agency in the Holocaust: Daniel J. Goldhagen and His Critics. History and Theory, Svazek 37, Číslo 2 (Květen 1998), str. 194-219, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2505466>
- MUELLER, J.: The Banality of „Ethnic War“. International Security, Svazek 25, Číslo 1 (léto 2000), str. 42-70, citováno 20. 1. 2009, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2626773>
- PATTEN, S. C.: The Case that Milgram Makes. The Philosophical Review, Svazek 86, Číslo 3 (Červenec 1977), str. 350-364, Duke University Press pro Philosophical Review, citace 3. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/2183787>
- STANTON, G. H. (1998): 8 Stages of Genocide. prezentováno na Ministerstvu zahraničí USA v roce 1996, citace 30. 9. 2008, přístup z internetu: <http://www.genocidewatch.org/8stages.htm>
- WHITFIELD, S. J. (1981): Hannah Arendt and the Banality of Evil. The History Teacher, Svazek 14, Číslo 4 (Srpen 1981), str. 469-477, citace 2. 10. 2008, přístup z internetu: <http://www.jstor.org/stable/493684>
- WRAY, H.: The Banality of Evil. Observer, Svazek 20, číslo 4 (Duben 2007), Association for psychological science, citace 8. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.psychologicalscience.org/observer/getArticle.cfm?id=2151>

Internetové zdroje:

- Josef Mengele. Wikipedia. citace 21. října 2008, přístup z internetu: http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Mengele
- LYDON, CH.: The Banality of Evil, part II. Rozhovor s Philipem Zimbardem, Open Source, 27. března 2007, citace 4. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.radioopensource.org/the-banality-of-evil-part-ii/>
- Rezoluce OSN: Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide z 9. prosince 1948. citace 30. září 2008, přístup z internetu:

<http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/044/31/IMG/NR004431.pdf?OpenElement>, česky: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-genocida.pdf>

- The Stanford Prison Experiment. Oficiální webová stránka, citace 4. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.prisonexp.org>
- ZIMBARDO, P.: Dehumanization. webové stránky ke knize The Lucifer Effect, Understanding How Good People Turn Into Evil. citace 18. 6. 2008, přístup z internetu: <http://www.lucifereffect.com/dehumanization.htm>
- ZIMBARDO, P. - FRANCO, Z.(2007): Celebrating Heroism. citace 7. 12. 2008, přístup z internetu: <http://www.lucifereffect.com/heroism.htm>.